

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

BOŽO REPE: Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih.....	305
<i>Slovenian-Serbian Conflicts in the 1980s</i>	
ŽARKO LAZAREVIČ in MARTA RENDLA: Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja.....	343
<i>Economic Backgrounds to the Yugoslav Crisis of the 1980s</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Nadškof Alojzij Šuštar in Katoliška cerkev v Sloveniji v osemdesetih letih in v procesu osamosvajanja.....	371
<i>Archbishop Alojzij Šuštar and the Catholic Church in Slovenia in the 1980s and in the Process of Independence</i>	
ALEŠ GABRIČ: Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije	405
<i>Slovenska Matica and Slovenia's Path to Independence</i>	
JURE GAŠPARIČ in TJAJA KONOVŠEK: Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije.....	431
<i>Transformation of Political System: From the Socialist Tricameral Assembly of the Socialist Republic of Slovenia to the National Assembly and the National Council of the Republic of Slovenia</i>	
JANEZ OSOJNIK: Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji	463
<i>The October 1990 Initiative of the Socialist Party of Slovenia to Hold a Plebiscite on the Independence of the Republic of Slovenia and Reactions to It in Slovenia</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ KLADNIK: Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije	503
<i>Maribor and the Creation of the Armed Forces</i> <i>of Independent and Democratic Slovenia</i>	
JELKA PIŠKURIČ: Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let	547
<i>Everyday Life of Slovenians at the End of the 1980s</i>	
DARJA KEREK: Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih.....	583
<i>Slovenian Society in a Maelstrom of Cultural Change,</i> <i>New Trends and Technologies in the 1980s and 1990s</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	611
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	619
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2022-13

Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji

Janez Osojnik

Mag. zgodovine, mladi raziskovalec
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: janez.osojnik1@um.si

Izvilleček:

Na podlagi analize arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, objavljenih virov, slovenskega časopisja in najbolj relevantne znanstvene literature se članek osredotoča na plebiscitno pobudo Socialistične stranke Slovenije, ki je bila v slovensko skupščino podana 2. oktobra 1990, dva dni kasneje pa so jo njeni delegati še predstavili na seji skupščine. V članku je predstavljen nastanek plebiscitne pobude, njen vpliv na slovensko politiko in odzivi le-te na pobudo. Ob tem smo obravnavali še naklonjenost slovenske politike v začetku jeseni 1990 do uporabe referendumu oziroma plebiscita nasploh za doseg cilja osamosvojitve Republike Slovenije, zanimalo pa nas je tudi, kako je na ljudsko participacijo gledala slovenska javnost.

Ključne besede:

plebiscit, referendum, samoodločba, Republika Slovenija, Socialistična stranka Slovenije, oktober 1990, osamosvojitve Slovenije, razpad Jugoslavije

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 2, str. 463–502, 112 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

23. decembra 1990 je v Republiki Sloveniji potekal plebiscit, na katerem so se njeni prebivalci ter ostali glasovalni upravičenci odločili za samostojno in neodvisno Slovenijo ter s tem potrdili svojo željo po spremembi statusa republike, v kateri so živeli. Obstoječa kot tudi kakršnakoli druga oblika federacije zanje več ni bila opcija. Pobudo za izvedbo plebiscita je dal klub delegatov vladajoče koalicije Demos na sestanku v Poljčah 9. in 10. novembra. Po seznantvi javnosti z njo so jo prevzeli tudi tisti politiki v Sloveniji, ki so bili sprva do izvedbe glasovanja zadržani. Ni pa bil Demosov predlog edini, ki se je pojavil v jeseni 1990. Dober mesec pred sestankom v Poljčah ga je v slovenski skupščini predlagala manjša opozicijska stranka Socialistična stranka Slovenije (SSS). O njeni pobudi v slovenskem zgodovinopisju ni veliko znanega. Najbolj referenčna dela² o obdobju razpadanja Jugoslavije in osamosvajanja Slovenije predlog le omenjajo, čeprav je, kot bo to mogoče videti v prispevku, zaposlovala slovenski politični in javni prostor večji del oktobra 1990. Še največ informacij o pobudi socialistov je napisanih v spominih takratnega predsednika stranke Viktorja Žaklja,³ ob tem pa velja omeniti še delo *Slovenija proti Jugoslaviji*,⁴ v katerem so zbrani nekatere razprave in članki, ki so jih člani SSS objavljali v slovenskih časopisih v času osamosvajanja Slovenije.

S pričujočim člankom želimo podrobneje predstaviti nastanek plebiscitne pobude socialistov, njen vpliv na slovensko politiko in pomen, ki ga je imela za dogajanje v Sloveniji do konca leta 1990. Poleg tega bomo v članku ugotavljali, kakšna je bila naklonjenost slovenske politike do uporabe referendumu oziroma plebiscita v začetku jeseni 1990 nasploh za doseg cilja osamosvojitve Republike Slovenije. Pri tem se bomo naslonili na objave slovenskega časopisja ter arhivske vire, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije.

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Jože Pirjevec, *Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995); Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001); Božo Repe, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002) (dalje: Repe, *Jutri je nov dan*); Jože Pirjevec, *Jugoslovanske vojne: 1991–2001* (Ljubljana, 2003); Rosvita Pesek, *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* (Ljubljana, 2007) (dalje: Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*); Stefano Lusa, *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012); Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo* (Celovec, 2012); Andreja Valič Zver, *Demos: slovenska osamosvojitve in demokratizacija* (Maribor–Ljubljana, 2013) (dalje: Valič Zver, *Demos*); Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2017).

³ Viktor Žakelj, *Plebiscit 1990: med politikantstvom, strahom in pogumom* (Tržič, 2010) (dalje: Žakelj, *Plebiscit 1990*). V delu je Žakelj predstavil svoje videnje nastanka in razvoja plebiscitne pobude SSS. Knjiga je deloma podkrepjena z dobesednimi prepisi dokumentov.

⁴ *Slovenija proti Jugoslaviji*, ur. Viktor Žakelj et al. (Ljubljana, 1992) (dalje: Žakelj, *Slovenija proti Jugoslaviji*).

Ideje o uporabi plebiscita/referenduma kot sredstva za legitimacijo slovenske samostojnosti pred oktobrom 1990

Plebiscitna pobuda SSS, ki je bila v razpravo v slovenski skupščini kot prva formalno podana pobuda o legitimaciji slovenske poti v samostojnost preko instrumenta ljudskega glasovanja, ni bila idejno prva. Programsko gledano je bila za osamosvojitve Slovenije velikega pomena 57. številka *Nove revije*, v kateri je 16 avtorjev začrtalo programske smernice v prizadevanju za slovensko samostojnost.⁵ A v njej se nikjer ne omenja izvedba referenduma, na katerem bi slovensko prebivalstvo odločalo o samostojnosti najsevernejše jugoslovanske republike. Niti ne v prispevku Petra Jambreka, v katerem je predstavil razloge in temelje, na katerih bi lahko slovenski narod zahteval pravico do samoodločbe ter ovire pri njeni izvedbi.⁶

S povezovanjem skupin, ki so predstavljale opozicijo vladajočim komunističnim strukturam, v alternativne zveze (kot prva je nastala Slovenska kmečka zveza (SKZ) 12. maja 1988, so pa zveze sprva še vedno delovale znotraj Socialistične zveze delovnega ljudstva),⁷ so te v svojih programih opredeljevale tudi, za kakšen državnopravni status Republike Slovenije si bodo zavzemale. Tri zveze, to so Slovenska demokratska zveza (SDZ), Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS, ki se je kasneje preimenovala v Socialdemokratsko stranko Slovenije (SDSS)) in Slovenski krščanski demokrati (SKD), ki so se pred volitvami v Sloveniji, ki so potekale aprila 1990, povezale v koalicijo Demos skupaj še z nekaterimi drugimi strankami, so se v programih zavzemali za suverenost Republike Slovenije. Kako bi jo zagotovili, so najbolj natančno definirali v SDZS: "/.../ o bodoči ureditvi slovenske države in njeni povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi lahko odločajo samo državljani Slovenije z referendumom."⁸

⁵ Več o tem: Marko Zajc, "Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 950; Ana Šela in Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 830; Ana Šela, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service", *Annales, Series Historia et Sociologia* 31, št. 4 (2021), str. 606.

⁶ Peter Jambrek, "Pravica do samoodločbe slovenskega naroda", *Nova revija: Prispevki za slovenski nacionalni program* 6, št. 57 (1987), str. 170–172.

⁷ Repe, *Jutri je nov dan*, str. 111 in 416.

⁸ *Koga voliti?!*: programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji (Ljubljana, 1990), str. 48; "Socialdemokratska zveza Slovenije", dok. št. 32, v: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, II. del: Slovenci in federacija*, Viri 18, ur. Božo Repe (Ljubljana, 2003), str. 142 (dalje: Repe, *Viri o demokratizaciji II*); Valič Zver, *Demos*, str. 168. Podobni demokratični procesi so se v letih 1989–1990 odvijali tudi v drugih srednje- in vzhodnoevropskih državah. Več o tem: Aleš Maver in Darko Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556; Aleš Maver, Darko Friš in Gorazd Bajc, "Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 186–187.

S tem so nakazali na uporabo instrumenta ljudskega glasovanja pri zagotovitvi slovenske suverenosti, to dikcijo pa so uspeli prenesti tudi v program Demosa iz sredine decembra 1990. V programu se je koalicija namreč zavzela za "suvereno državo slovenskega naroda, bodisi, samostojno ali v konfederaciji z drugimi državami /.../ o notranji ureditvi Slovenije in njenih zunanjih povezavah se bodo odločili državljani Slovenije na referendumu."⁹

Neposredno so v Demosu možnost plebiscita nakazali v januarja 1990 oblikovanem programu z naslovom Deklaracija o samoodločbi. V njej so opredelili tri prednostne naloge, med katerimi se je znašla tudi izvedba plebiscita, s katerim bi "Slovenci lahko svobodno izrazili svojo voljo in odločili o svoji politični pripadnosti." Demos se je v deklaraciji opredelil za konfederacijo suverene Slovenije z drugimi jugoslovanskimi narodi. Poleg plebiscita so predvideli še posebni referendum, na katerem bi se volilni upravičenci v Republiki Sloveniji izrekli o novi republiški ustavi, katere nastanek je bil ravno tako predviden.¹⁰

Demos je na aprilskih volitvah zmagal, prednost pa je namesto plebiscitu dajal nastanku nove slovenske ustave. Meseca maja so tako že potekale konkretne razprave o njenem nastanku. Eden od sestankov o tej temi je potekal 28. maja 1990 med pravnikoma Petrom Jambrekom in Lojzetom Udetom ter predsednikom predsedstva Republike Slovenije Milanom Kučanom. Prisotni so planirali nastanek nove slovenske ustave do septembra 1990. Pogovori so nanegli tudi na izvedbo referenduma, ki bi legitimiral slovensko pot v samostojnost in ob tem omenjali dve možnosti. Po prvi bi glasovanje izvedli jeseni 1990, torej še pred sprejemom nove ustave. Na njem bi zastavili vprašanje: "Ali naj bo Slovenija samostojna mednarodno priznana suverena država?" Ustava bi bila potemtakem "izvedbeni akt tega referenduma." Druga opcija je predvidevala referendum o končnem predlogu ustave ob koncu leta 1990.¹¹

V skladu z obema navedenima variantama referenduma sta v fondu Petra Jambreka v Arhivu Republike Slovenije ohranjena dva dokumenta, v katerih je opredeljeno, v katerih mesecih bi v Sloveniji sprejemali posamezne korake na

⁹ "Program demokratične opozicije Slovenije Demos", dok. št. 45, v: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, I. del: Opozicija in oblast*, Viri 17, ur. Božo Repe (Ljubljana, 2002), str. 216.

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 2007, Peter Jambrek, arhivska škatla (AŠ) 1, a. e. 46, Slovenska samoodločba, Deklaracija o slovenski samoodločbi [nedatirano]. Besedilo deklaracije je bilo objavljeno tudi v: "Deklaracija o slovenski samoodločbi", *Delo*, 18. 1. 1990, št. 14, str. 3. Je pa besedilo deklaracije le del daljšega dokumenta z naslovom "Slovenska samoodločba", ki je objavljen v tej opombi navedeni arhivski enoti. Na koncu tega dokumenta so poudarili, da "plebiscit, ki naj bi udeležil narodovo pravico do samoodločbe /.../ štejejo za neposredne in nujne pogoje, ki naj omogočijo uresničitev naših vrednot in ciljev." Ta citat je naveden tudi v: Repe, *Viri o demokratizaciji II*, str. 223–224.

¹¹ ARS, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 4, a. e. 265, Informacija za dr. Bučarja o predlogu za novo slovensko ustavo, 28. 5. 1990. Dobesedni navedki dogovorov na sestanku tudi v: Peter Jambrek, *Demokracija in država: slovenska demokracija in država – ustanovitev, krize in vizije* (Kranj in Nova Gorica, 2014), str. 191 (dalje: Jambrek, *Demokracija in država*); Peter Jambrek, *Ustanovitev Slovenije* (Ljubljana, 2018), str. 288–289 (dalje: Jambrek, *Ustanovitev Slovenije*).

poti do nove republiške ustave. V prvem dokumentu z naslovom *Ustavni program nacionalne osamosvojitve Slovenije*, pod katerega je podpisan Jambrek in je nastal 10. junija, bi bil lahko "referendum o političnem statusu Slovenije" izveden oktobra 1990 (zraven časovnega predloga je namreč napisan vprašaj). Izid referenduma bi služil kot izhodišče slovenskim oblastem v pogajanjih z ostalo Jugoslavijo o bodočem preferenčnem položaju Slovenije; povedano drugače bi Slovenija ostalim jugoslovanskim narodom ponudila osnutek (kon)federalne pogodbe.¹² Drugi dokument, ki ni datiran in podpisan, a lahko sklepamo, da je prav tako nastal sredi leta 1990, opredeljuje le referendum o potrjevanju nove slovenske ustave, ki bi potekal 23. decembra 1990.¹³

Jambrek je konec julija 1990 o ideji izvedbe referenduma o osamosvojitvi Slovenije pisal v *Sobotni prilogi Dela*. K temu ga je spodbudilo stališče, ki ga je v tistem času imelo zvezno predsedstvo, in besede, ki jih je izrekel njegov predsednik Borisav Jović, da so za rešitev krize v Jugoslaviji odprte vse možnosti. Jambrek je na podlagi teh sklepal, da se je Srbija odrekla povezanosti Slovenije v Jugoslavijo. Zaradi tega bi bilo potrebno po njegovem mnenju takoj začeti priprave na referendum o slovenski osamosvojitvi, ki bi bil izveden jeseni 1990, ob tem pa bi pripravili še osnutek konfederalne pogodbe. Jambrek je sicer podvomil v iskrenost Jovičevih besed in omenjal možnost preprečitve izvedbe referenduma s strani JLA, a bi ne glede na to bilo dobro, da bi bila Slovenija pripravljena na izpeljavo glasovanja.¹⁴

Kot že nakazano zgoraj, je zvezno predsedstvo ugotavljalo nezmožnost rešitve težkega položaja v Jugoslaviji v okvirih obstoječe zvezne ustave. Kot je zapisal Jović v svojem dnevniku, je bil do 8. septembra že pripravljen načrt reševanja jugoslovanske krize.¹⁵ Sam dokument, ki v prevodu nosi naslov *Projekt izvajanja sprememb ustavnih odnosov v SFRJ zaradi reševanja ustavne krize*, je nastal pred 11. septembrom 1990. Tega dne je bil namreč iz kabineta slo-

¹² ARS, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 4, a. e. 269, Ustavni program nacionalne osamosvojitve Slovenije, 10. 6. 1990.

¹³ ARS, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 4, a. e. 267, Potek sprejemanja ustave od 31. 8. 1990 do 23. 12. 1990 [nedatirano]. O 23. decembru kot možnem datumu referenduma oz. kot je zapisal Peter Jambrek, "ustavnega plebiscita" so na srečanju 1. maja 1990 govorili France Bučar, Tine in Spomenka Hribar, Jože Pučnik in Peter Jambrek. Konec avgusta 1990 pa je skupina pripravljavcev nove slovenske ustave predvidela ta datum kot tisti, na katerega bi bil izveden referendum o potrjevanju nove slovenske ustave. Kot je zapisal Jambrek, so se pripravljavci nove ustave v jeseni 1990 večkrat pogovarjali o oblikovanju referendumskega vprašanja ob potrjevanju nove slovenske ustave. Pri tem so prišli do sklepa, da bi, v kolikor bi jih slovenske oblasti pozvale, predlagali "/.../ predustavni referendum, ki naj bi odločil o mednarodni subjektiviteti Slovenije." (Jambrek, *Demokracija in država*, str. 190 in 195–196; Jambrek, *Ustanovitev Slovenije*, str. 288 in 293).

¹⁴ ARS, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 1, a. e. 42, Slovenski osnutek pogodbe o konfederaciji, 28. 7. 1990. Besedilo je objavljeno tudi v: Peter Jambrek, "Prejeli smo. Slovenski osnutek pogodbe o konfederaciji", *Delo: sobotna priloga*, 28. 7. 1990, št. 174, str. 27.

¹⁵ Borisav Jović, *Zadnji dnevi SFRJ, Odlomki iz dnevnika* (Ljubljana, 1996), str. 187 in 190 (dalje: Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*).

venskega člana zveznega predsedstva Janez Drnovška dokument poslan Kučanu, predsedniku izvršnega sveta Republike Slovenije Lojzetu Peterletu, predsedniku slovenske skupščine Francetu Bučarju in republiškem sekretarju za mednarodne zadeve Dimitriju Ruplu. V dokumentu je med drugim omenjena možnost razpada Jugoslavije,¹⁶ če sporazuma o nadaljnjem sobivanju jugoslovanskih narodov ne bi mogli doseči. Sicer je zvezno predsedstvo zapisalo, da so se v Jugoslaviji pojavljale štiri možnosti njene preureditve. To so bile nastanek okrepljene federacije, preureditev države v konfederacijo, asimetrična (kon) federacija (nekatero republike bi bile med sabo povezane v federacijo, druge pa bi s federalno tvorbo sklenile konfederalno pogodbo) in popolna samostojnost republik (ta opcija je bila označena kot rezervna, bi pa to pomenilo prenehanje obstoja Jugoslavije).¹⁷

Dokument je predvideval izvedbo referendumov na ozemlju celotne Jugoslavije, in sicer bi se na njem državljani odločali o bodoči ureditvi države. Odločitev bi upoštevala zvezna skupščina, ki bi po glasovanju sprejela ustrezen zakon o preureditvi države. Zvezno predsedstvo je pri tem upoštevalo možnost, po kateri bi se nekatere republike odločile za močnejšo federativno Jugoslavijo, druge pa nastanek konfederacije na njenih tleh. V tem primeru bi zvezna skupščina sprejela poseben zakon o razmejitvi med republikami glede na odločitev njihovega prebivalstva. Meja med republikami bi potekala le na osnovi svobodno izražene volje občanov in narodov na referendumu. V kolikor bi prebivalstvo v vseh republikah večinsko glasovalo za konfederalno Jugoslavijo, bi posamezne republike postale suverene države, zvezna skupščina pa bi morala izglasovati akt, ki bi urejal vprašanja razmejitve. Dokument je predvideval, da bi bila odločitev o izvedbi vsejugoslovanskega referenduma sprejeta decembra 1990, mesec dni kasneje pa bi potekalo glasovanje po republikah.¹⁸

Jović je glasovanje za konfederacijo enačil z odcepitvijo, obenem je dodal, da bi ljudsko glasovanje omogočalo vsem konstitutivnim jugoslovanskim narodom lastno odločanje o svoji bodočnosti. Opisan koncept zveznega predsedstva je 10. septembra predstavil na Televiziji Beograd.¹⁹ Dokument ni govoril o odcepitvi, kot je zapisal Jović, ampak je pisal o izločitvi. Poleg tega

¹⁶ Da je Jugoslaviji grozila možnost izbruha nasilja med različnimi etničnimi skupinami kot tudi možnost razpada, so predvidevale nekatere obveščevalne službe Zahodnih držav že od konca 70. let 20. stoletja (Gorazd Bajc, Janez Osojnik in Darko Friš, "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 219–221). O ameriških vtisih o tej problematiki glej: Carlos González Villa, "From 'Pessimism' to Geopolitical Instrumentalisation: Revisting the US Policy towards dying Yugoslavia", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 701 in 704–707.

¹⁷ ARS, SI AS 2167, Dimitrij Rupel, AŠ 3, a. e. 119, Projekat sprovođenja promena ustavnih odnosa u SFRJ radi razrešenja ustavne krize Jugoslavije, september 1990.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 187 in 190.

Borisav Jović, predsednik zveznega predsedstva Jugoslavije 1990–1991 (Wikimedia Commons)

je dokaj nejasno opredeljeval posledice, če bi npr. srbski narod na Hrvaškem večinsko glasoval v prid okrepljene federativne Jugoslavije, ostali prebivalci te republike pa bi podpirali konfederacijo. Dokument je sicer definiral, da bi v tem primeru odločala zvezna skupščina, a je ostalo nejasno, kakšna bi bila osnova za njeno odločitev. Izidi ljudskega glasovanja bi se upoštevali na podlagi večinske odločitve v posamezni republiki, a bi akt o razmejitvi tudi v tem primeru verjetno upošteval svobodno izražene volje občanov in narodov. Na podlagi tega lahko upravičeno domnevamo, da načrt ni popolnoma predvideval nedotakljivosti obstoječih republiških meja. Nekaj besed je potrebno nameniti še sami časovnici, ki je opredeljena v dokumentu. Glede na napovedane volitve v vseh jugoslovanskih republikah v zadnjih dveh mesecih leta 1990 razen v Sloveniji in na Hrvaškem, se zdi, da bi posamezne republiške skupščine težko decembra 1990 razpisale referendum, saj bi se posamezne skupščine še na novo sestavljale.

Jović je o ideji referenduma po celotni Jugoslaviji 8. oktobra govoril s predsednikom srbskega predsedstva Slobodanom Miloševićem,²⁰ ki je predlagal, da bi referendum izvedli le v tistih republikah, katerih delegati ne bi podpirali okrepljene federativne Jugoslavije, temveč druge opcije.²¹

Dva dni kasneje je na razširjeni seji zveznega predsedstva (poleg članov tega organa so prisostvovali še predsedniki predsedstev republik in avtonomnih pokrajin in predsednik zveznega izvršnega sveta (ZIS) Ante Marković) Jović dejal, da bo zvezni skupščini predlagal le federativni načrt jugoslovanske preureditve (to je sredi oktobra tudi storil), kar je razjezilo slovenske in hrvaške udeležence seje.²² Do takrat sta bila namreč že v javnosti objavljena tako slovensko-hrvaški načrt konfederalne preureditve Jugoslavije kot srbsko-črnogorski koncept bolj centralizirane federativne jugoslovanske tvorbe.²³ Razlik med obema načrtoma je bilo precej, velja pa na tem mestu izpostaviti, da je federativni koncept opredeljeval možnost izvedbe referenduma, in sicer v primeru, če bi katera od republik želela iz federacije izstopiti. Zvezna skupščina bi po izvedbi glasovanja na predlog ZIS in s soglasjem vseh republik sprejela zakon o uravnavanju odnosom med Jugoslavijo in republiko, ki se je odločila za samostojno pot. Konfederalni načrt referenduma ne omenja. Jovičev načrt izvedbe referendumov po celotni Jugoslaviji ni nikoli zaživel v praksi, ga je pa potrebno omeniti zaradi konteksta plebiscitne pobude SSS.

²⁰ Janez Drnovšek je v svojih spominih zapisal, da Jović in Milošević v avgustu 1990 nista nasprotovala slovenski osamosvojitvi. O njej bi se po njunem mnenju lahko odločali prebivalci Slovenije na referendumu. Sta pa zahtevala, da bi v tem primeru imeli tudi Srbi, živeči na Hrvaškem, pravico do izvedbe referenduma, na katerem bi glasovali o tem, ali si želijo živeti znotraj Hrvaške ali v Jugoslaviji oziroma v sklopu Velike Srbije. Tudi zvezni sekretar za ljudsko obrambo Veljko Kadijević je v pogovoru z Drnovškom poleti 1990 izrazil predvidevanje, da se bo Slovenija odločila za samostojnost (Janez Drnovšek, *Moja resnica* (Ljubljana, 1996), str. 209–210 (dalje: Drnovšek, *Moja resnica*). O tem tudi Repe, *Jutri je nov dan*, str. 81).

²¹ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 198.

²² Prav tam, str. 199 in 204–210; Drnovšek, *Moja resnica*, str. 210–212; Janja Klasinc, "Jović vztraja le pri federalnem konceptu", *Delo*, 11. 10. 1990, št. 238, str. 1; Janja Klasinc, "Jovičev udar", *Delo*, 11. 10. 1990, št. 238, str. 1.

²³ Federativni koncept je bil objavljen npr. v: "Jovičev koncept Zvezne republike Jugoslavije", *Delo*, 18. 10. 1990, št. 244, str. 3; "Zasnova ustavne ureditve Jugoslavije na federativnih osnovah", *Večer*, 10. 10. 1990, št. 237, str. 4–5. Najpomembnejši deli federalnega koncepta, med katerimi pa ni tistega o vlogi referenduma pri sprejemu nove zvezne ustave so objavljeni kot "Koncept ureditve Jugoslavije na federativnih osnovah", *Neodvisni dnevnik*, 10. 10. 1990, št. 277, str. 6. Konfederalni načrt je bil objavljen v: "Model konfederacije v Jugoslaviji", *Delo: sobotna priloga*, 6. 10. 1990, št. 234, str. 20; "Predlog modela konfederacije v Jugoslaviji", *Neodvisni dnevnik*, 6. 10. 1990, št. 273, str. 6; "Predlog predsedstva Slovenije in Hrvaške: model konfederacije v Jugoslaviji", *Večer*, 6. 10. 1990, št. 234, str. 12–13. Objavljen je tudi v: "Model konfederacije v Jugoslaviji, Predsedstvo Republike Slovenije, predsedstvo Republike Hrvaške, 4. oktober 1990", dok. št. 50, v: Repe, *Viri o demokratizaciji II*, str. 214–221. Za podrobnejšo analizo konfederalnega načrta glej Budislav Vukas, "Prijedlozi i nacrti konfederalizacije Jugoslavije 1990./91 – Posljedni pokušaji 'spašavanja' zajedničke države", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 27, št. 2 (2006), str. 772–783.

Nastanek plebiscitne pobude SSS

Plebiscitna pobuda SSS za samostojno Slovenijo je bila v vseh treh domovih slovenske skupščine predstavljena 4. oktobra 1990. Glasovanje bi bilo razpisano pred sprejemom nove slovenske ustave. Stanka se je, kot piše Viktor Žakelj, o pobudi konkretno začela pogovarjati septembra 1990. V diskusijo so bili vključeni Bojko Bučar, Savin Jogan, Tone Jerovšek in drugi strokovnjaki s področij mednarodnih odnosov in domačega prava. Ugotavljali so, da bi plebiscit dodatno povezal Slovence, obenem pa bi Zahod imel še dokaz več, da je jugoslovanska država zapadla v globoko krizo.²⁴ Izpostaviti velja, da je bil Jerovšek eden od članov skupine, ki je pripravljala novo slovensko ustavo in je tako sodeloval tudi v pogovorih med člani o referendumu o potrjevanju le-te, o čemer smo že pisali.

Poleg konkretnih pogovorov v stranki so nekateri člani SSS v septembru objavili nekaj prispevkov, v katerih so pisali o razlogih in potrebi osamosvojitve Slovenije. Delegat SSS v slovenski skupščini Borut Šuklje je prvega septembra ugotavljal, da je slovenska "odcepitev" predstavljala realno opcijo, oblikovanje jugoslovanske konfederacije (po Šukljetu bi to pomenilo oblikovanje carinske in trgovinske unije) pa zaradi kritičnega položaja na Kosovu in rastočih sporov med hrvaškimi republiškimi oblastmi in tam živečega srbskega prebivalstva ni ocenjeval kot zelo verjetno. Odcepitev bi po mnenju avtorja predstavljala predpogoj resnim pogovorom o konfederalnem statusu Slovenije znotraj jugoslovanske tvorbe.²⁵ Šuklje izvedbe plebiscita oziroma referenduma o slovenski samostojnosti v prispevku ni omenjal.

19. septembra so trije člani SSS, in sicer Braco Rotar, Borut Šuklje in Vojko Volk v zadnji povedi članka, objavljenega v *Delu*, resda zapisali, da je čas za plebiscit, a so ga omenjali bolj v smislu pravice slovenskega naroda do samoodločbe in njene uresničitve. Avtorji so zagovarjali stališče, da je samoodločba o življenju v samostojni in suvereni državi ter posledično odločanje o bodočem povezovanju oziroma združevanju Slovenije edini cilj, ki bi ga oblast lahko zastopala. To bi pomenilo konec obstoječe jugoslovanske države. Rotar, Šuklje in Volk niso bili naklonjeni možnosti konfederalne povezave z Republiko Hrvaško, saj Sloveniji ne bi dosti koristila, bi ji pa prinesla težave zaradi hrvaških notranjepolitičnih težav, še posebej s tam živečim srbskim prebivalstvom.²⁶ Idejo avtorjev je

²⁴ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 28.

²⁵ Borut Šuklje, "Čas odločitev in ločitev", *Delo: sobotna priloga*, 1. 9. 1990, št. 204, str. 28. Članek je objavljen tudi v: Žakelj, *Slovenija proti Jugoslaviji*, str. 64–67.

²⁶ Braco Rotar, Borut Šuklje in Vojko Volk, "Sedaj je čas za plebiscit in razglasitev samostojne Slovenije", *Delo*, 19. 9. 1990, št. 219, str. 9. Del članka je dobesedno naveden tudi v: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit* (Ljubljana, 2010), str. 186–187 (dalje: Balažic, *Slovenski plebiscit*).

Peter Jambreč ocenil z besedami, da bi pomenila "takojšnjo plebiscitno osamosvojitve Slovenije"²⁷, a dejansko ni neposredno opredeljevala niti datuma izvedbe ljudskega glasovanja niti načina ločitve Slovenije od Jugoslavije (ali bi šlo za odcepitev Slovenije od Jugoslavije ali razdružitev skupne države).

Še nekoliko pred objavo članka, pod katerega so se podpisali Rotar, Šuklje in Volk, je slednji za zbornik z naslovom *Za konfederalno Slovenijo*, ki je izšel septembra ali oktobra 1990,²⁸ napisal prispevek, v katerem je omenil prizadevanje SSS za nastanek samostojne in suverene Slovenije, ki bi se lahko povezala v konfederacijo. Bi pa morali Slovenci imeti pred morebitnim povezovanjem v konfederalno tvorbo možnost, da se na plebiscitu odločijo, v kakšni državi bi si želeli živeti. Volk je izvedbo glasovanja opredelil kot edini legitimni cilj slovenske politike.²⁹

13. septembra je slovenski izvršni svet v skupščino vložil načrt preureditve Jugoslavije v konfederacijo,³⁰ o čemer so osem dni za tem razpravljali na seji Predsedstva Republiškega odbora SSS. Načrt so ocenjevali kot preslabo definiran in ne povsem v skladu s strankinim programom. Prisotni na seji so se poigravali tudi s potrebo po razpisu referendumu, na katerem bi se prebivalci Republike Slovenije odločali o bodočem statusu republike. Glede tega sta med njimi obstajali vsaj dve mnenji. Nekateri so zagovarjali izvedbo ljudskega glasovanja preden bi slovenska politika predložila ostalim v Jugoslaviji načrt konfederalne pogodbe. Referendum bi namreč jasno pokazal, ali si slovensko prebivalstvo konfederalno preureditev Jugoslavije sploh želi. Druga skupina prisotnih je podpirala stališče, da bi slovenske oblasti ob soglasju strank najprej pripravile konfederalno pogodbo, nato pa bi se o njej odločali volilni upravičenci na referendumu. Na koncu se je sprejel sklep, ki je bil blizu drugega stališča.³¹ O sklepih se je javnost izvedela 22. septembra, v njej pa je jasno razvidna preferenca SSS o nujnosti izvedbe plebiscita, ki bi lahko edini dal "legitimnost in legalnost novim konfederalnim pogodbam".³²

²⁷ Peter Jambreč, "Pobuda Socialistične stranke (jeseni 1990)", v: *Osamosvojitve: prispevki za enciklopedijo slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*, ur. Matej Avbelj et al. (Nova Gorica, 2021), str. 223.

²⁸ Besedila za zbornik so bila do 13. septembra 1990, ko je potekala 10. seja CK ZKS-SDP, že zbrana. ARS, SI AS 1589 IV, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1020, 10. seja CK ZKS-SDP, dne 13. 9. 1990, magnetogram 10. seje centralnega komiteja ZKS-SDP, 13. 9. 1990.

²⁹ Vojko Volk, "Samoodločba kot usoda", v: *Za konfederalno Slovenijo: zbornik razprav*, ur. Vinko Blatnik, Duško Kos in Ciril Ribičič (Ljubljana, 1990), str. 144–145 (dalje: Blatnik, Kos in Ribičič, *Za konfederalno Slovenijo*).

³⁰ Repe, *Jutri je nov dan*, str. 62.

³¹ ARS, SI AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, t. e. 1913, a. e. 3474, Zapis prve seje Predsedstva Republiškega odbora Socialistične stranke Slovenije, 21. 9. 1990.

³² "Le plebiscit je legitimen", *Večer*, 22. 9. 1990, št. 222, str. 2.

Preden je bil plebiscitni predlog SSS podan v skupščino, je člane stranke skrbel odziv predsednikov najpomembnejših političnih organov Republike Slovenije, in sicer Lojzeta Peterleta, Franceta Bučarja in Milana Kučana. Žakelj je v svojih spominskih zapisal, da je predvideval, da ga Peterle in Bučar po predstavitvi plebiscitne pobude ne bosta takoj poklicala. Predvidevanje se je pokazalo kot pravilno. Drugače je bilo s Kučanom, ki se je s predsednikom SSS pogovarjal dva dni po podanem predlogu članov stranke v slovenski skupščini. Kučan je plebiscitno pobudo okrcal³³ zaradi prenatrženosti in enostranskega dejanja stranke. V pobudi je videl tudi ogrožanje osamosvojitvenega projekta. Žakelj je zagovarjal akcijo SSS z besedami, da bi plebiscit predstavljal najboljši pravno-politični instrument na poti k osamosvojitvi Slovenije. Sogovornika stališč v nadaljevanju dialoga nista zblížala. Ne glede na to je Žakelj ocenjeval, da bodo sčasoma Peterle, Bučar in Kučan plebiscit vzeli za svojega in si prizadevali za njegovo izvedbo.³⁴

Izvedbo plebiscita v Sloveniji v prihodnosti je v razpravi v skupščini že 28. septembra 1990 omenjal Borut Šuklje. Pri tem je dejal, da bi morala v republiki obstajati vsaj minimalna konstruktivnost med izvršnim svetom in političnimi strankami, da bi bilo glasovanje lahko izvedeno. Se je pa do takrat slovensko politično vodstvo že jasno zavedalo, kot piše časnik *Večer*, da bo končna odločitev o odnosih Slovenije v Jugoslaviji v rokah slovenskega prebivalstva, ki bo odločitev podalo na referendumu.³⁵ Slovenska skupščina je takrat zavrnila predlog zveznega predsedstva o izvedbi vsejugoslovanskega referenduma, saj jo je zmotilo, da bi bila izvedba diktirana s strani zveznih organov.³⁶ Te sklepe je slovenska skupščina poslala zvezni.³⁷ Možno je sklepati, da je vsaj del delegatov slovenske skupščine v začetku jeseni 1990 ocenjeval, da se bo v Sloveniji v bližnji prihodnosti potrebno poslužiti instrumenta ljudskega glasovanja za določanje statusa te republike.

2. oktobra je SSS v *Delu* objavila predloge za delovanje slovenske politike, med katerimi se je znašel poziv skupščini, da pripravi potrebne predpogoje za razpis referenduma, na katerem bi se prebivalci Slovenije odločali o življenju v lastni državi.³⁸ S tem je bil predlog plebiscita v javnosti že zelo jasno nakazan.

³³ 7. oktobra je Kučan na srečanju z župani slovenskih občin plebiscit omenil v okviru pomembnih odločitev, pred katerimi je bila Republika Slovenija, teh pa ne bi smeli zasenčiti strankarski boji. Kučan je v komentarju o konfederalni pogodbi dejal, da Slovenija ne sme nasesti težnjam tistim, ki jo hočejo izriniti iz Jugoslavije (Branko Vodušek, "Ne nasedajmo provokacijam", *Delo*, 8. 10. 1990, št. 235, str. 2).

³⁴ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 36, 44 in 47–48.

³⁵ "Smole: 'Nočem biti planinski Hrvat'", *Večer*, 29. 9. 1990, št. 228, str. 2.

³⁶ Majda Vukelič, "Stališča slovenske skupščine", *Delo*, 2. 10. 1990, št. 230, str. 3.

³⁷ "Slovenska skupščina ne bo izvedla volitev delegatov v zvezni zbor", *Delo*, 10. 10. 1990, št. 237, str. 2.

³⁸ "Zvezni organi skušajo skonstruirati podobo splošnega nereda v državi", *Delo*, 2. 10. 1990, št. 230, str. 2.

Predstavitev pobude v slovenski skupščini in odzivi slovenske politike

Republiški odbor SSS je 2. oktobra na slovensko skupščino naslovil "pobudo za razpis plebiscita za samostojno državo Slovenijo /.../", ki jo je ta vodila pod prejšnjo 8. oktobra 1990. V pobudi so predlagali da

/.../ v skladu z nesporno in neodtujljivo pravico vsakega naroda do samoodločbe, upošteva razvoj dogodkov v Jugoslaviji in nesporno izražen konsenz vseh strank v skupščini Slovenije o tem, da opredelitev za doseganje polne državnosti nima alternative /.../ Skupščina Republike Slovenije razpiše plebiscit ljudstva Republike Slovenije za življenje v lastni, samostojni in suvereni državi.

Za realizacijo glasovanja, ki bi bilo razpisano konec oktobra ali začetku novembra 1990, bi bil potreben sprejem posebnega zakona. V obrazložitvi pobude je SSS zapisala, da je samoodločba edina legitimna in mednarodnopravno nesporna pot za polno doseg državnosti Republike Slovenije, plebiscit pa predstavlja enega od načinov izvedbe samoodločbe. Stranka je menila, da je bila jesen 1990 primeren čas za izvedbo glasovanja, česar pa v bodoče lahko ne bi bilo zaradi morebitnega posega JLA v Jugoslaviji. V kolikor bi večina glasovalnih upravičencev podprla odločitev za slovensko samostojnost, bi slovenska skupščina začela s postopki za izstop iz Jugoslavije. V SSS so še dodali, da bi plebiscit upoštevala mednarodna skupnost, po glasovanju pa bi predstavljala osnovo za razmisleke o potencialnih povezavah Slovenije v jugoslovanskem okviru ali izven tega.³⁹ O tem, da so v SSS razmišljali o izvedbi ljudskega glasovanja, je pisal časnik *Večer*, še preden jo je stranka vložila predlog za izvedbo plebiscita v skupščino. Pri tem je navedel, da je SSS zahtevala pripravo in razpis referenduma o življenju v samostojni državi Sloveniji, izvršni svet pa bi pripravil operativni načrt izstopa iz Jugoslavije. V stranki so poudarili, da bi bila lahko "omahljivost" usodna tako za Slovenijo kot njene prebivalce.⁴⁰ *Večer* o dani pobudi v skupščino ni poročal, je pa o tem 3. oktobra, na drugi strani, pisal časnik *Delo*.⁴¹ Novica je sicer zelo kratka, sicer izpostavljena s krepkimi črkami, a jo je kljub temu lahko zgrešiti, kar kaže na njen (ne)pomen. Objavljena je v sklopu novice o pogovoru med vodstvom skupščine in vodji klubov delegatov o tem, da bodo v začetku oktobra v skupščini znova glasovali o ustavnem zakonu, s katerim bi razveljavili skoraj trideset zveznih zakonov, ker niso bili v skladu s slovensko ustavo.

³⁹ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 57–59. Zapis pobude SSS najdemo tudi v: ARS, SI AS 2007, Peter Jambreč, AŠ 1, a. e. 50, z interneta, Pobuda za razpis plebiscita za samostojno državo Slovenijo, 4. 10. 1990.

⁴⁰ "Živeti hočemo v lastni državi", *Večer*, 2. 10. 1990, št. 230, str. 3.

⁴¹ Jana Taškar, "Poslanci na popravnem izpitu", *Delo*, 3. 10. 1990, št. 231, str. 2.

● **Socialistična stranka Slovenije je danes poslanskim klubom dala v razmislek in razpravo pobudo za razpis plebiscita za samostojno državo Slovenijo. Predlagajo, da naj bi republiška skupščina najkasneje v začetku novembra, še pred sprejetjem nove slovenske ustave, razpisala plebiscit, in če bi se večina ljudstva v Sloveniji izrekla za samostojno državo, bi skupščina morala takoj začeti postopke za legitimen in dokončen izstop iz federacije.**

Novica v *Delu* o pobudi Socialistične stranke Slovenije za razpis plebiscita za samostojno državo Slovenijo (dLib)

Le dan po naslovitvi pobude v skupščino je o njej razpravljala svet SKD, ki jo je podprl. Sklenil je namreč, da bi morala slovenska politika stremeti k popolni odcepitvi Slovenije, konfederacija pa bi bila rezervna opcija. Za zagotovitev slovenske samostojnosti bi bil referendum primerno sredstvo.⁴² S takim stališčem sveta stranke ni bil zadovoljen njen predsednik Peterle, kar je jasno poudaril v izvedenem in objavljenem intervjuju konec leta 1990.⁴³ Predlog SSS je zelo hitro podprl tudi izvršni odbor kranjskega zbora SDZ, ki je izrecno poudaril pripravo potrebnih postopkov za razpis referendumu o osamosvojitvi Slovenije.⁴⁴ Ugotavljamo, da je bila podpora izvedbi plebiscita še pred razpravo o njem v skupščini prisotna vsaj v delu dveh večjih strank vladajoče koalicije Demos.

⁴² Marko Pečauer, "SKD predlaga plebiscit o samostojni Sloveniji", *Delo*, 4. 10. 1990, št. 232, str. 2.

⁴³ Janko Lorenci, "A priori nisem proti vladi narodne enotnosti, potrebe po njej pa ni", *Delo: sobotna priloga*, 29. 12. 1990, št. 302, str. 19. Peterle je v intervjuju zmotno dejal, da je pobudo poleg SSS predlagala tudi njegova stranka. Da je bil Peterle nezadovoljen s podporo dela SKD plebiscitni pobudi SSS, omenja tudi Valič Zver, *Demos*, str. 252.

⁴⁴ "Izrazi podpore slovenskemu vodstvu", *Delo*, 4. 10. 1990, št. 232, str. 3.

Kot že nekajkrat omenjeno, so 4. oktobra zasedali vsi trije zbori slovenske skupščine. Prvi je z zasedanjem začel zbor združenega dela, v katerem je Ivo Daneu⁴⁵ iz SSS predstavil predlog plebiscita. Sodeč po dnevniškem zapisu predsedujočega zboru Jožeta Zupančiča je pred mikrofon stopil ob 11.45, njegov govor pa so navzoči pospremili z aplavzom. V zboru občin je pobudo prebral Ivan Kuhar iz SSS. Nanjo naj ne bi bilo takojšnjih reakcij, bi se pa naj v razpravi nanjo navezala le Vika Potočnik iz Zveze socialistične mladine Slovenije – liberalna stranka (ZSMS-LS), ki se je z njo strinjala.⁴⁶

V družbenopolitičnem zboru je pobudo predstavil Viktor Žakelj.⁴⁷ Po koncu njegovih besed je sledila razprava, ki jo navaja Žakelj v svojih zapisih v obliki dobesednega zapisa seje. Do izvedbe plebiscita so se pozitivno izrekli Hubert Požarnik iz SDZ, člana SDZS Andrej Magajna in France Tomšič in Izidor Rejc iz SKD, ki so poudarjali izvedbo glasovanja pred sprejemom nove slovenske ustave (Požarnik je sicer dejal, da bi lahko plebiscit in potrditev nove ustave potekala istočasno). Predstavljeno pobudo Žaklja je zavrnil Andrej Capuder iz SKD. Milan Potrč iz stranke Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenovе (ZKS-SDP) ni bil proti plebiscitu, je pa poudaril, da bi bila potrebna razprava o tej ideji v vseh najpomembnejših slovenskih političnih institucijah. Franc Zagožen iz SKZ je predlagal preložitev razprave o plebiscitu na prvi naslednji seji, saj bi do takrat lahko pridobili mnenje izvršnega sveta, ustavne komisije in zakonodajno-pravne komisije, ki sta delovali v sklopu skupščine, ter morda še kakšne o smiselnosti izvedbe predlaganega ljudskega glasovanja, s čimer je soglašal tudi Potrč. Je pa Zagožen še omenil razmislek o nastanku dokumenta, ki bi imel isto mednarodno veljavo kot plebiscit. Na koncu sestanka so sprejeli sklep, ki je delovnim telesom skupščine in izvršnega sveta nalagal preučitev pravnih možnosti in pogojev uveljavitve pravice naroda do samoo-

⁴⁵ Daneu je pojasnil, da je zaradi spleta okoliščin ravno on predstavil plebiscitno pobudo socialistov. V zboru združenega dela so namreč bili trije delegati SSS, od tega sta bila dva iz Maribora, on pa je bival v Ljubljani (Ali H. Žerdin, "Človek, ki je predlagal plebiscit", *Mladina*, 22. 12. 1990, št. 46, str. 19). Domnevamo lahko, da sta ostala delegata (Franc Lovrenčič in Anton Židanik) ali zamujala na sejo ali se je nista udeležila.

⁴⁶ Jože Zupančič, *Med šolskimi in poslanskimi klopni: dnevnik 14. 4. 1990–8. 12. 1992* (Celje, 2012), str. 96 (dalje: Zupančič, *Med šolskimi in poslanskimi klopni*); Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 60, 62 in 65–66.

⁴⁷ Najpomembnejši slovenski časniki so v povzemanjih novice o predlogu SSS izpostavili uresničevanje pravice do samoodločbe, mednarodnopravni pomen plebiscita in predlog datuma njegove izvedbe, pri čemer pa so v *Neodvisnem dnevniku* napisali le (Alenka Brezovnik in Marjan Lacič, "Plebiscit še pred ustavo?", *Neodvisni dnevnik*, 5. 10. 1990, št. 272, str. 4), da bi bilo glasovanje novembra 1990, na možnost konec oktobra pa so očitno pozabili (Jana Taškar, "Slovenija je odpravila del zveznega pravnega sistema", *Delo*, 5. 10. 1990, št. 233, str. 1; "Uresničitev samostojnosti Slovenije je možno izvesti tudi s plebiscitom", *Delo*, 5. 10. 1990, št. 233, str. 3; "Za življenje v samostojni državi", *Večer*, 5. 10. 1990, št. 233, str. 2. Televizija Ljubljana naj ne bi v Dnevniku 4. oktobra 1990 pobude SSS sploh omenila. Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 217).

dločbe, tudi preko plebiscita.⁴⁸ Novinarja *Neodvisnega dnevnika* Alenka Brezovnik in Marjan Lacič sta predlog SSS ocenjevala kot tekmovanje med delegati v slovenski skupščini o tem, "kdo je bolj ali manj za slovensko suverenost, neodvisnost in za odcepitev."⁴⁹

Če se dotaknemo razprave, lahko ugotavljamo, da se je kar nekaj članov vladajočega Demosa strinjalo z izvedbo plebiscita oziroma ljudskega glasovanja o slovenski samostojnosti. Pri tem velja izpostaviti zlasti Tomšičeve besede, da bi Demos moral podpreti idejo plebiscita ne glede na to, kdo bi ga predlagal. Večina njegovih koalicijskih kolegov se s tem očitno ni strinjalo, glede na to, da je Demos sam predlagal plebiscit dober mesec po SSS. Potrebno je omeniti še dokaj nejasen predlog Zagožna o pripravi dokumenta z isto mednarodno veljavo kot plebiscit. Ta bi lahko bil dober v vsebinskem smislu, ne bi pa imel jasne podpore prebivalcev Slovenije, kar bi plebiscit nedvoumno izkazal.

4. oktobra 1990 je JLA zasedla Republiški štab Teritorialne obrambe (TO). To so v izjavah obsodile vse stranke slovenske skupščine. SSS je v svoji izkoristila priložnost, da je še enkrat pozvala k izvedbi plebiscita za slovensko samostojnost. Njegov izid bi jasno dokazoval želje slovenskega prebivalstva, v kakšni državi si želi živeti.⁵⁰ Za plebiscit se je izrekla tudi Liberalna stranka (LS), a ni časovno opredelila njegove realizacije.⁵¹ Zaradi omenjene akcije JLA se je idejo plebiscita odločil podpreti tudi hrastniški občinski odbor Demosa. Lojze Peterle je kmalu izrazil nasprotovanje takratni izvedbi plebiscita, češ da ni bil potreben pred sprejemom nove slovenske ustave. Opredeljevanje nekaterih strank v prid realizacije ljudskega glasovanja je ocenil kot tekmovanje med o tem, katera bo predlagala bolj radikalen predlog za način zagotovitve slovenske samostojnosti.⁵² V okviru tega velja omeniti zapis Milana Zvera v *Demosovem zborniku*, da je 5. oktobra predsedstvo SDSS sklenilo, da bo stranka predlagala razpis plebiscita o samostojnosti Slovenije, kar bi naj že pol leta pred tem predlagal

⁴⁸ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 70–71, 74–75, 78, 80, 83 in 97. O razpravi Huberta Požarnika tudi "Pobude in predlogi", *Neodvisni dnevnik*, 5. 10. 1990, št. 272, str. 4 in "Uresničitev samostojnosti Slovenije je možno izvesti tudi s plebiscitom", *Delo*, 5. 10. 1990, št. 233, str. 3. Zelo kratka stališča so objavljena tudi v: "Stranke o plebiscitu", *Evropa: informativni politični tednik*, 11. 10. 1990, št. 13, str. 16. Slovenski časniki razpravi v skupščini o plebiscitnemu predlogu SSS niso posvetili veliko pozornosti. Ne moremo podati končnega odgovora, zakaj je bilo tako, lahko pa zapišemo dve predvidevanji: ali pobudi niso pripisovali resnosti oziroma možnosti njene uresničitve ali pa so s tem morda želeli zaščititi slovensko politiko in njene korake k samostojnosti.

⁴⁹ Alenka Brezovnik in Marjan Lacič, "Plebiscit še pred ustavo?", *Neodvisni dnevnik*, 5. 10. 1990, št. 272, str. 4.

⁵⁰ "Politika JLA je avanturizem", *Delo*, 6. 10. 1990, št. 234, str. 3; "Eno uvodnih dejanj razpleta", *Večer*, 6. 10. 1990, št. 234, str. 4. Izjave ob zasedbi Republiškega štaba TO so podale tudi druge stranke slovenske skupščine, bila je podana tudi skupna izjava strank slovenske skupščine, a v njih plebiscit ni omenjen.

⁵¹ "Zasedba nekdanjega štaba TO je čista provokacija", *Delo*, 8. 10. 1990, št. 235, str. 3; "Liberalna stranka zahteva samostojnost Slovenije", *Delo*, 9. 10. 1990, št. 236, str. 2.

⁵² "Hrastniški Demos zahteva razpis plebiscita za samostojno RS", *Delo*, 9. 10. 1990, št. 236, str. 2.

podmladek stranke.⁵³ Zver ob omembi sklepa SDSS ni navedel vira podatka, bi bila pa odločitev stranke glede predloga plebiscita precej nenavadna, saj bi s tem predlagala isto, kot je dan prej v skupščini predlagala že druga stranka. Poleg tega takratni tiskani mediji niso poročali o tem sestanku SDSS. Je pa Zver v delu *Sto let socialdemokracije* objavil dokument z naslovom *Pobuda Socialdemokratske mladine*, ki omenja, da lahko o samostojnosti Slovenije ali njenem povezovanju z drugimi državami odločajo samo državljani Republike Slovenije na referendumu. Socialdemokratska mladina je napovedala, da bo po aprilskih volitvah preko svojih predstavnikov v skupščini zahtevala razpis referenduma, na katerem bi se v Sloveniji odločali o bodočem statusu republike. Dokument je datiran s 13. marcem 1990.⁵⁴

Tako kot plebiscitna pobuda socialistov ni doživela podpore pri Kučanu in Peterletu, ji ni bil naklonjen niti France Bučar,⁵⁵ ki je v izjavi za Televizijo Ljubljana 9. oktobra dejal, da bi lahko glasovanje v danih okoliščinah Sloveniji prej škodilo kot koristilo.⁵⁶ Istega dne se je Bučar sestal s predsednikom zbora združenega dela Jožetom Zupančičem. Ta je v že omenjenem delu Viktorja Žaklja na podlagi svojih dnevniških zapisov napisal, da sta s predsednikom slovenske skupščine podpirala čimprejšnjo razpravo o pobudi SSS v skupščini.⁵⁷ Dve leti po Žakljevih spominih je Zupančič svoje dnevniške zapise izdal v knjižni obliki. Tam je zapisal, da sta z Bučarjem razpravljala med drugim o realizaciji slovenske osamosvojitve preko sprejema nove slovenske ustave. Zupančič ni omenil pogovora o plebiscitni pobudi SSS.⁵⁸

Istega dne, kot se je sestal z Zupančičem, se je Bučar pogovarjal tudi z vodji delegatskih klubov slovenske skupščine o projektu nastanka in potrditve nove

⁵³ Milan Zver, "Moč in nemoč Demos-a. Študij primera – SDS", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=NV37 (*Demosov zbornik*), št. 3–4 (2001), str. 404.

⁵⁴ Milan Zver, *Sto let socialdemokracije* (Ljubljana, 1996), str. 112. Predlog Socialdemokratske mladine omenja tudi Andreja Valič Zver, a zapiše, da je bila omenjena aprila 1990 (Valič Zver, *Demos*, str. 269).

⁵⁵ Bučar je že 4. oktobra izražal nestrinjanje s pobudo socialistov. Menil je, da bi bil hiter sprejem dokumenta o slovenski samostojnosti nepraktičen glede na takratno stanje v Jugoslaviji. Preferiral je konfederalni načrt (Jana Taškar, "Slovenija je odpravila del zveznega pravnega sistema", *Delo*, 5. 10. 1990, št. 233, str. 1; "Uresničitev samostojnosti Slovenije je možno izvesti tudi s plebiscitom", *Delo*, 5. 10. 1990, št. 233, str. 3). Bučar je konec avgusta 1990 govoril, da bi bila konfederacija optimalna rešitev za vse narode v Jugoslaviji, tudi Srbe. V kolikor pa Srbija ne bi bila zainteresirana za tovrstno povezavo, bi Slovenija lahko sklenila pogodbo z drugimi partnerji, ki bi bili zanjo zainteresirani (Hrvaška, morda Bosna in Hercegovina). Ne bi pa smela Slovenija biti tista, ki bi se jo krivilo, "/.../ da smo zminirali državo /.../". Po opravljenem referendumu o novi republiški ustavi bi Slovenija dobila legitimacijo "suverenosti", ustava pa bi bila po mnenju Bučarja najkasneje sprejeta v prvih mesecih leta 1991 (Jana Taškar, "Ne sekati glav, ampak spremeniti sistem", *Delo: sobotna priloga*, 1. 9. 1990, št. 204, str. 20).

⁵⁶ Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 216, Rosvita Pesek, *Bučar* (Celovec, 2016), str. 210 (dalje: Pesek, *Bučar*).

⁵⁷ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 62.

⁵⁸ Zupančič, *Med šolskimi in poslanskimi klopmi*, str. 98. Zupančič je zapisal, da sta se z Bučarjem strinjala, da "imamo enkratno, zgodovinsko priložnost, da želje po samostojnosti tudi uresničimo. To moramo narediti v TRIDOMNI SKUPŠČINI RS. Kaj pa plebiscit?"

slovenske ustave. Na tem mestu velja izpostaviti odnos večine člankov usklajevalne in strokovne skupine, ki je delovala v sklopu komisije za ustavna vprašanja do možnosti izvedbe referendumov o slovenski osamosvojitvi. Menili so, da bi bilo možno hitre odločitve potrditi preko sprejema ustavnih aktov in izvedenih referendumov v republiki, slovenska samostojnost pa da ni odvisna od nove ustave. Večina vodij klubov je s tem mnenjem soglašala.⁵⁹ Ni povsem jasno, ali sta skupini ob omembi referendumov nakazovali izvedbo plebiscita kot enkratnega glasovanja o samostojnosti in suverenost ali potrditev več zakonov, ki bi imeli preko katerih bi se doseglo osamosvojitve.

10. oktobra je zasedala komisija za urejanje skupnih interesov in odnosov v Jugoslaviji, ki je delovala v sklopu slovenske skupščine. Obravnavala je tudi vprašanje izvedbe plebiscita. Dva člana (Janez Gajšek iz SKD in Janez Lukač iz SSS) od enajstih, kolikor jih je bilo v komisiji,⁶⁰ sta soglašala s takojšnjo izvedbo glasovanja, drugi pa so zagovarjali stališče, da bi bila boljše, če bi se Slovenija osamosvojila s sprejemom drugih aktov oziroma da so bili nekateri že sprejeti, kot npr. Deklaracija o suverenosti države Republike Slovenije in dopolnila k slovenski ustavi. Večina članov komisije se je strinjala, da bi morali pred morebitno izvedbo glasovanja o samostojnosti preučiti razne vidike osamosvojitve ter odgovoriti na vprašanje, ali je izvedba plebiscita iz mednarodnopravnega aspekta boljša možnost kot referendumska potrditev ustave, ki bi Slovenijo opredeljevala kot samostojno državo. Večina članov je menila, da bi bilo potrebno izvesti ločeni glasovanja, torej posebej o sprejemu nove ustave kot posebej o osamosvojitvi.⁶¹ S tem mnenjem je sovpadal predlog ZSMS-LS, ki se je pojavil v tistem času in je ravno tako zagovarjal ločitev potrditve nove ustave od procesa osamosvojitve. Slednjega bi bilo potrebno potrjevati na posebnem referendumu, in sicer bi bil izveden "v primernem trenutku". Takšna formulacija je zmotila nekaj članov skupine, češ da je premalo opredeljujoča.⁶²

10. oktobra je o plebiscitu razpravljala tudi zakonodajno-pravna komisija slovenske skupščine. Ugotavljala je, da bi bilo v primeru izvedbe plebiscita sprejeti poseben zakon, ki bi določal razpisovalca plebiscita, postopek izvedbe glasovanja, plebiscitno vprašanje, volilne upravičence in vezanost slovenskih organov na plebiscitni rezultat. Dognala je še, da je bil obstoječi zakon o refe-

⁵⁹ Majda Vukelič, "Čez dva dni o novi ustavi", *Delo*, 10. 10. 1990, št. 237, str. 1.

⁶⁰ Člani komisij, ki so delovale v sklopu slovenske skupščine in ki so omenjeni v pričujočem prispevku, ter njihove naloge, so navedeni v: *Poročevalec skupščine Republike Slovenije in skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate, Priloga poročevalca: Konstituiranje Republike Slovenije*, 2. 8. 1990, št. 13, str. 6–9.

⁶¹ Majda Vukelič, "Jovičev predlog o ureditvi Jugoslavije ni sprejemljiv", *Delo*, 11. 10. 1990, št. 238, str. 2; "Problem – nepredvidljivost dogodkov", *Neodvisni dnevnik*, 11. 10. 1990, št. 278, str. 1; Alenka Brezovnik, "Nepredvidljivost dogodkov", *Neodvisni dnevnik*, 11. 10. 1990, št. 278, str. 4.

⁶² Alenka Brezovnik, "Nepredvidljivost dogodkov", *Neodvisni dnevnik*, 11. 10. 1990, št. 278, str. 4.

rendumu v primeru izvedbe plebiscita neustrezen tudi zaradi tega, ker bi neudeležba na glasovanju pomenila glasovanje "proti".⁶³ Komisija je še opozorila na težavo, ki se je pojavila v pobudi SSS, in sicer da bi na plebiscitu glasovali državljani Republike Slovenije. Po veljavni ustavi to ni bilo možno; glasovalno pravico so namreč imeli vsi jugoslovanski državljani, ki so imeli prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji. Predstavnica Republiškega sekretariata za notranje zadeve je obrazložila, da centralna evidenca slovenskega državljanstva ni obstajala, njegova vzpostavitev pa bi trajala eno leto. Komisija je odločila, da ni razloga za takojšnjo izvedbo plebiscita, je pa podprla predlog LS, da se najprej sprejmeta deklaracija o samostojnosti in nova republiška ustava, na podlagi te zakon o državljanstvu, za tem pa "samoodločba".⁶⁴ Slednja bi se lahko razumela kot izvedbo posebnega ljudskega glasovanja o slovenski samostojnosti, ali kot referendumsko potrjevanje nove slovenske ustave, preko katere bi bila udejanjena slovenska samoodločba. Potrebno je poudariti, da na podlagi zlasti preučevanja časopisnega gradiva ugotavljamo, da so tako politiki kot širša javnost v Sloveniji zamenjevali oziroma enačili termina samoodločba in plebiscit kot tudi osamosvojitvev.

Trije člani SSS, Braco Rotar, Borut Šuklje in Vojko Volk, so 11. oktobra branili in argumentirali predlog stranke o plebiscitu v časniku *Delo*. Zapisali so, da je bil plebiscit "edino možen legitimen način, da pred mednarodno skupnostjo okličemo, torej *de iure* vzpostavimo lastno državo, ki bo zares lahko izpeljala osamosvojitvev /.../", kar bi bila edina možnost za miren in demokratičen razpust Jugoslavije. Avtorji so zagovarjali stališče, da bi se glasovanja moralo udeležiti dve tretjini volilnih upravičencev, od tega bi jih moralo samostojnost Slovenijo podpreti glasovati dve tretjini. V tak rezultat niso dvomili. Plebiscit bi pomenil legitimacijo slovenskim oblastem v sprejemanju potrebnih korakov v samostojnost republike, poleg tega bi Slovenija ob odločitvi volilnih upravičencev za samostojno Slovenijo po mnenju avtorjev postala mednarodnopraven subjekt, ki ga mednarodna skupnost ne bi morala spregledati. Izvedba plebiscita bi potekala pod nadzorom mednarodne skupnosti. Rotar, Šuklje in Volk so zagovarjali stališče, da bi se morala Slovenija najprej osamosvojiti, šele nato pa se morebiti povezati v jugoslovanski konfederacijo (že tako so dvomili v možnost njenega nastanka).

⁶³ ARS, SI AS 2007, Peter Jambreč, AŠ 2, a. e. 106, Mnenje Zakonodajno-pravne komisije Skupščine Republike Slovenije v zvezi s sklepom Druženopolitičnega zbora o proučitvi vprašanja celovite uresničitve pravice slovenskega naroda do samoodločbe oziroma dokončne osamosvojitve Slovenije, 11. 10. 1990. Na dokumentu piše sicer, da gre za osnutek, je pa ohranjena le ena stran dokumenta, ostale manjkajo.

⁶⁴ Marko Pečauer, "Plebiscit ni niti mogoč niti nujen", *Delo*, 11. 10. 1990, št. 238, str. 2; Marjan Lacić, "Plebiscit še nepotreben", *Neodvisni dnevnik*, 11. 10. 1990, št. 278, str. 4. Zakonodajno-pravna komisija je v sredini oktobra 1990 še enkrat potrdila predlog LS. Ob tej priliki je izraz "samoodločba" zamenjala s plebiscitom (Alenka Brezovnik, "Pravica do samoodločbe je in bo", *Neodvisni dnevnik*, 17. 10. 1990, št. 284, str. 4).

Viktor Žakelj, predsednik Socialistične stranke Slovenije (Wikimedia Commons)

Plebiscit bi bil razpisan ob konsenzu vseh strank, zastopanih v skupščini, sprejet pa bi moral biti tudi poseben zakon o plebiscitu.⁶⁵ Če primerjamo zapis Rotarja, Šukljeta in Volk s pobudo, ki jo je SSS vložil v slovensko skupščino, je najbolj opazna razlika v predlaganem kvorumu, po katerem bi plebiscit uspel. V pobudi je bilo zapisano, da bi morala samostojnost Slovenije podpreti "večina ljudstva Slovenije", da bi plebiscit uspel. Možno je domnevati, da so pri tem mislili večino volilnih upravičencev, skoraj zagotovo pa ni govora o dvotretjinski večini.

Istega dne, kot je bil objavljen zapis Rotarja, Šukljeta in Volka, je Viktor Žakelj sklical posvet strank, na katerem so govorili o plebiscitu. Sestanka so

⁶⁵ Braco Rotar, Borut Šuklje in Vojko Volk, "Bomo Slovenci pristali med razbitinami evropske in svetovne zgodovine?", *Delo*, 11. 10. 1990, št. 238, str. 5.

se udeležili Franc Miklavčič in Viktor Blažič iz SKD, Vika Potočnik iz ZSMS-LS, Peter Bekeš iz ZKS-SDP ter pet članov SSS; poleg Žaklja še Darja Lavtižar Bebler, Primož Hainz, Borut Šuklje in Vojko Volk. Jože Pučnik iz SDSS je odsotnost opravičil. Na začetku je Žakelj prikazal razloge za ljudsko glasovanje in poudaril, da bo njegova stranka še naprej zagovarjala nujnost njegove izvedbe. Če bi se jim pridružila še katera od drugih strank, bi pobuda postala nadstrankarska. Gostitelj sestanka je ugotavljal, a nihče izrecno ni nasprotoval plebiscitu (predlog SSS je izrecno podprl le Miklavčič, a je ob tem poudaril, da nima mandata stranke, da bi se SKD pobudi pridružila), a se tudi nobena od strank ni odločila pristopiti pobudi socialistov.⁶⁶ Če se posvetimo vprašanju, kdo se je udeležil sestanka, lahko ugotovimo, da na njem niso bili prisotni člani vseh Demosovih strank z izjemo SKD. Glede na to, da je Pučnik odsotnost opravičil kot član SDSS, lahko domnevamo, da na sestane člani SDZ, LS, SKZ in Zelenih Slovenije niso bili sploh povabljeni. Se pa iz Žakljevih spominov znova da razbrati razdvojenost SKD do podpore plebiscitni pobudi SSS. Del stranke ji je bil naklonjen, del (vključno s predsednikom Peterletom) pa ne.

11. oktobra je med drugim o vprašanju urejanja statusa Slovenije v jugoslovanski državi govoril slovenski politični vrh na tiskovni konferenci. Kučan, Drnovšek in Peterle so zagovarjali slovensko samostojnost v okviru konfederalne Jugoslavije. Možnosti odcepitve Slovenije niso povsem zanikali, a bi bil ta ukrep izveden v skrajnem primeru. Peterle je ponovil svoje stališče, da posebno glasovanje, torej plebiscit, o slovenski samostojnosti ni bilo potrebno pred sprejemom nove slovenske ustave.⁶⁷

O predlogu plebiscita so v prvi polovici oktobra pri *Delu* vprašali po mnenju nekatere slovenske politike, ki niso bili člani SSS. Dimitrij Rupel, republiški sekretar za mednarodne zadeve in vodja SDZ, izvedbi ljudskega glasovanja izrecno ni nasprotoval, je pa menil, da izvedba glasovanja v tistem trenutku ne bi bila najmodrejša odločitev. Omenil je izvedbo referendumu ob sprejemu nove slovenske ustave ter na dejstvo, da bi Slovenija lahko v skladu z ustavnimi amandmaji kadarkoli lahko razglasila samostojnost.⁶⁸ Vsaj v prvih odzivih Rupel ni omenjal mednarodnega konteksta plebiscita in odločitve, sprejete na njem. Tudi Vika Potočnik plebiscitu ni nasprotovala, je pa opozorila na nepo-

⁶⁶ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 105–106.

⁶⁷ Branimir Nešović, "Odcepitev je le ena od možnih variant", *Delo*, 12. 10. 1990, št. 239, str. 2; "Razplet krivde pred vrati", *Neodvisni dnevnik*, 12. 10. 1990, št. 279, str. 1; Marjan Lacič, "Federalizem razbija Jugoslavijo", *Neodvisni dnevnik*, 12. 10. 1990, št. 279, str. 4; Milena Ule, "Križa se razpleta", *Neodvisni dnevnik*, 12. 10. 1990, št. 279, str. 4; "Odcepitev (nevarna možnost)", *Neodvisni dnevnik*, 12. 10. 1990, št. 279, str. 4.

⁶⁸ Podobno je Rupel ponovil 12. oktobra v Novi Gorici, da v danih razmerah plebiscit ne bi bil najboljša možna opcija, čeprav bi bil v prid slovenski samostojnosti. Boljše se mu je zdelo počasnejše osamosvajanje. Pri tem je spomnil tudi na načrtovani referendum o ustavi, ki bi bil lahko sam po sebi plebiscit ("Rupel in Omerza o samostojnosti Slovenije", *Delo*, 13. 10. 1990, št. 240, str. 16).

znavanje gospodarskih in družbenih posledic odcepitve Slovenije. Takojšnji izpeljavi glasovanja je nasprotoval Vitomir Gros (LS), ki je menil, da bi slovenska politika morala slediti stališčem zakonodajno-pravne komisije iz dne 10. oktobra, o čemer smo že pisali.⁶⁹ Plebiscitu nista bila naklonjena niti Rajko Pirnat, republiški sekretar za pravosodje in upravo,⁷⁰ in Mile Šetinc (ZSMS-LS).⁷¹

Rupel je svoje razmišljanje o potrebi po izvedbi plebiscita podal v intervjuju za časopis *Demokracija*. Izpostavil je mednarodnopравни pomen tovrstne izvedbe ljudskega glasovanja in potrdil, da bo samostojnost Slovenije potrjevana tudi na plebiscitu. Pripravljalo bi se ga vsaj mesec ali dva. V hitri izvedbi glasovanja, kot ga je predvidevala pobuda SSS, ni videl potrebe. Za slednjo je ocenjeval, da gre bolj za parolo, ne pa ravno dobro premišljeno politično dejanje. Kot najboljšo možnost za slovensko osamosvojitve je še vedno videl v potrditvi nove ustave, o kateri bi se odločali tudi prebivalci Slovenije na referendumu.⁷² Rupel je v sredini oktobra tako videl potrebo po plebiscitu enkrat v bodoče, ni pa pri tem pojasnil vsebine glasovalnega vprašanja. Referendum o novi ustavi, ki ji je dajal prioriteto, bi imel vlogo plebiscita.

O pobudi SSS je razpravljala še ena izmed komisij, delujočih v sklopu slovenske skupščine, in sicer komisija za notranjo politiko. Seja je potekala 17. oktobra. Ta podatek je omenil njen član Franci Feltrin (Zeleni Slovenije) na skupni seji vseh domov skupščine 21. novembra. Komisija za notranje zadeve je plebiscitno pobudo podprla in ob tem opozorila na vprašanja, ki bi morala biti razrešena pred morebitno izvedbo glasovanja. Predlagali so, da bi se razpravo o plebiscitni pobudi dalo na dnevni red zasedanja skupščine (pri tem niso določili točnega datuma).⁷³

Stranka SSS je kljub prenekaterim pomislekom o izvedbi plebiscita v Sloveniji oziroma celo nasprotovanju temu med vidnejšimi slovenskimi politikami nadaljevala svojo kampanjo o izvedbi ljudskega glasovanja tudi v drugi polovici oktobra 1990. Delegatka SSS Darja Lavtižar-Bebler je sicer že sredi meseca v slovenski skupščini branila tezo, da bi bilo bolje doseči slovensko samostojnost preko plebiscita in ne referendumu o ustavi. Menila je namreč, da bi se v primeru glasovanja o ustavi nekateri volivci lahko strinjali z osamosvojitvijo Slovenije, ne

⁶⁹ Marko Pečauer, Jana Taškar in Majda Vukelič, "V politiki pridejo trenutki, ko se je treba odločiti!", *Delo*, 12. 10. 1990, št. 239, str. 3. Nekatera mnenja izpostavlja tudi Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 217.

⁷⁰ "Opozicija naj bi s plebiscitom odvrčala pozornost", *Delo*, 13. 10. 1990, št. 240, str. 2.

⁷¹ Mile Šetinc, "Bomo zaradi suverenosti jedli travo?", *Neodvisni dnevnik*, 17. 10. 1990, št. 284, str. 6.

⁷² Jože Novak, "Suverenost je v naših rokah. Intervju z dr. Dimitrijem Ruplom", *Demokracija*, 16. 10. 1990, št. 40, str. 6.

⁷³ Rosvita Pesek, *Skupščinski koraki k samostojni državi: Izbor iz dobesednih zapisov sej skupščine Republike Slovenije, odločilnih za nastanek neodvisne države Slovenije v obdobju 1990–1991, s komentarjem* (Ljubljana, 2008), str. 118 (dalje: Pesek, *Skupščinski koraki k samostojni državi*).

pa vsemi drugimi člani najvišjega državnega akta, kar bi lahko ogrozilo legitimacijo enega temeljnih ciljev slovenske politike. S plebiscitom bi sprejemali odločitev o točno določenem vprašanju, poleg tega bi bil bolj legitimen za mednarodno skupnost zaradi dejstva, da bi izvedbi prisostvovali mednarodni opazovalci.⁷⁴

Njen strankarski kolega Borut Šuklje je v časopisu *Demokracija* najprej izrazil presenečenje, da vrh slovenske oblasti ni soglašal s plebiscitnim predlogom. Poudaril je, da bi bil bilo posebno glasovanje o slovenski samostojnosti pomembno iz mednarodnopravnega vidika; sprejem nove slovenske ustave (tudi njena potrditev z referendumom) bi mednarodna skupnost bi jemala kot notranjepolitično zadevo Jugoslavije. V osamosvojitvi preko ustave in konfederacije je videl njeno odlaganje v nedoločen čas. Izražena volja na plebiscitu bi bila tako nedvoumen dokaz o željah prebivalstva Republike Slovenije za mednarodno skupnost, poleg tega bi imela slovenska oblast v njem večjo legitimnost pri pogajanjih o reševanju jugoslovanske krize z republiški in zveznimi oblastmi. Šuklje je izpostavil, da bi se Slovenija s plebiscitom osamosvojila in ne odcepila, razlika pa bila pomembna v kontekstu opredelitve nasledstva držav. Z osamosvojitvijo bi Slovenija dobila več kot z odcepitvijo.⁷⁵

Viktor Žakelj je v članku, ki je bil 19. oktobra objavljen v *Neodvisnem dnevniku*, komentiral mnjenja, ki so se zlasti v slovenski politiki pojavljala o plebiscitni pobudi njegove stranke. Kritiziral je glasove, ki so v predlogu videli predvolilno potezo (kljub temu da so bile te izvedene pred pol leta) ali pa ga označevali kot nevarno igro z nepredvidljivimi posledicami. Žakelj se je v odgovoru kritikam naslonil na programe drugih strank, ki so pred aprilskimi volitvami vsebovali ideje o slovenski samostojnosti. Dodal je še, da je na jugoslovanskih tleh že potekal proces nastajanja novih držav, na kar bi se morala Slovenija ustrezno pripraviti. Plebiscit bi pri tem predstavljal enega od primernih orodij, saj bi omogočil postopno osamosvajanje Slovenije. Žakelj je še podvomil v hiter sprejem nove republiške ustave, kar je posledično pomenilo, da referendum o potrditvi nove ustave v Sloveniji ne bi bil kmalu izveden.⁷⁶

⁷⁴ "Strankarske vojne", *Mladina*, 17. 10. 1990, št. 36, str. 15.

⁷⁵ Borut Šuklje, "Oblast proti plebiscitu", *Demokracija*, 16. 10. 1990, št. 40, str. 4. Šuklje je tri dni pred objavo v *Demokraciji* tudi v časniku *Večer* opravičeval pobudo SSS za razpis plebiscita. Uvodoma je zapisal, da Jugoslavija bodisi kot federalna ali konfederalna tvorba nima prihodnosti, a je kasneje v prispevku zagovarjal nujnost predhodne samostojnosti držav v primeru nastanka konfederacije. Šuklje je še dodal, da bi bilo potrebno v Sloveniji doseči konsenz v skupščini o razpisu plebiscita in sestavi delegacij, ki bi bile mešane glede na strankarsko pripadnost in bi zagovarjale slovenske interese v Jugoslaviji ter pri mednarodnih institucijah. Izvršni svet bi moral izdelati operativni načrt izstopa iz Jugoslavije, pri čemer bi SSS vztrajala zlasti na dobri analizi posledic na gospodarskem področju (Borut Šuklje, "Čimprej iz dolgega Dürrenmattovega predora: somrak iluzij o Jugoslaviji sili v slovenski plebiscit", *Večer*, 13. 10. 1990, št. 240, str. 30). Besedilo je objavljeno tudi v: Borut Šuklje, "Čimprej iz dolgega Dürrenmattovega predora", v: Žakelj, *Slovenija proti Jugoslaviji*, str. 68–70. Šukljjetov zapis omenja tudi Balažic, *Slovenski plebiscit*, str. 206–207.

⁷⁶ Viktor Žakelj, "Zakaj je plebiscit nujnost?", *Neodvisni dnevnik*, 19. 10. 1990, št. 286, str. 10.

Tretji član SSS, Vojko Volk, je 23. oktobra v istem časniku objavil svoje razmišljanje o ustreznosti izvedbe plebiscita. Podobno kot Šuklje je v prvi vrsti zagovarjal izvedbo ljudskega glasovanja o slovenski samostojnosti zaradi mednarodnopravnega vidika. Tudi on je poudaril, da bi s plebiscitom imela slovenska oblast najvišjo stopnjo legitimnosti o svoji usodi na pogajanjih z drugimi deli Jugoslavije, obenem pa bi mednarodna skupnost deklaracije in novo slovensko ustavo jemala kot del notranjepolitičnega dogajanja v Jugoslaviji. Slovenske oblasti je obtožil neargumentiranega zavračanja plebiscitne pobude SSS, predlog konfederalne pogodbe pa je označil kot "skrpucalo, ki mu nihče ne verjame". Volk se je obregnil ob Demosov načrt, po katerem bi preko referenduma o slovenski ustavi potrjevali slovensko samostojnost. Označil ga je kot lahkomišelnega, obenem pa opozoril na to, da se kljub strinjanju s slovensko samostojnostjo volilni upravičenci lahko ne bi strinjali z določenimi členi ustave, kar bi ogrozilo proces osamosvojitve. Kritičen je bil tudi do argumenta izvršnega sveta, da za osamosvojitve še ni napočil pravi čas, čeprav je Demos na aprilskih volitvah zagovarjal slovensko državo "tukaj in zdaj".⁷⁷ Čeprav so bile nekatere kritike Volka in Šukljeta upravičene, sta nekoliko precenjevala pomen plebiscita za mednarodno skupnost. Ta glasovanja ne bi nujno priznala, temveč bi ga ravno tako lahko dojemala kot del notranjega dogajanja v Jugoslaviji. Enostranske odločitve Slovenije glede osamosvojitve bi jo lahko privedle v mednarodno izolacijo, o čemer so opozarjali nekateri v Sloveniji.

Prvi večji udarec pobudi socialistov je dala odločitev slovenskega izvršnega sveta 31. oktobra 1990. Ugotavljala je, da je bil v slovenski ustavi opredeljen le izraz referendum, ne pa tudi plebiscit, a med njima niso obstajale večje razlike. Glede na zgodovinske izkušnje izvedbe obeh vrst glasovanja so bile te deloma pravne, in sicer v tem, da

se plebiscit izvede za politično in vsebinsko pomembnejša vprašanja, da ima plebiscit običajno oziroma lahko tudi mednarodno pravni pomen, medtem ko se referendum razpiše za vprašanja notranjega državnega pomena in ureditve, in da se plebiscit vedno razpiše pred odločitvijo, ki jo je treba (glede na izid), šele sprejeti in pravno oblikovati, medtem ko se referendum lahko razpiše pred sprejetjem takega akta, ali pa se na njem da že sprejeti akt v potrditev.

Ne glede na to ali bi bil izveden referendum ali plebiscit (med izrazoma sicer po mnenju izvršnega sveta ne bi bilo potrebno delati razlik), bi ga morala skupščina nujno upoštevati. Pred glasovanjem bi bilo potrebno sprejeti pose-

⁷⁷ Vojko Volk, "Ali slovenska oblast ve, kaj hoče?", *Neodvisni dnevnik: Dnevnikova podmornica*, 23. 10. 1990, št. 15, str. 2.

ben zakon o plebiscitu, ki bi vseboval jasno definirano vprašanje, na katerega bi bilo mogoče nedvoumno odgovoriti pritrdilno ali nikalno. Zakon bi določal še, kdo bi smel glasovati na plebiscitu ter urejal določene tehnične zadeve, kot npr. datum glasovanja. O vprašanju volilnih upravičencev je izvršni svet ugotavljal, da bi bilo lahko teoretično lahko glasovanje omogočeno samo državljanom Republike Slovenije, kar pa bi verjetno kršilo pravice pripadnikom drugih narodov, ki so imeli stalno prebivališče v Republiki Sloveniji. Izvršni organ slovenske oblasti se je glede vprašanja kvoruma nagibal k opciji, da bi bila na morebitnem plebiscitu sprejeta odločitev, ki bi dobila več glasov (volilna udeležba pri tem ni bila opredeljena). V takojšnji izvedbi plebiscita izvršni svet ni videl smisla; odločitev o slovenski samostojnosti bi bilo bolje dati na referendum skupaj s potrjevanjem nove ustave. Le v primeru skrajne nuje bi bilo potrebno sprejeti odločitev o slovenski samostojnosti s posebnim ustavnopravnim aktom, v potrditev bi jo dobili tudi slovenski državljani pred sprejemom nove republiške ustave.⁷⁸ Kot sta zapisala Darko Friš in Rosvita Pesek, je izvršni svet s tem sledil stališčem Kučana, Drnovška, Peterleta in Bučarja, da je odcepitev Slovenije prenevarna. Prednost so dajali konfederalni opciji.⁷⁹ Konec oktobra izvršni svet tako ni popolnoma zavrnil ideje plebiscita, ni pa bil naklonjen njeni takojšnji realizaciji.

Odločitev o začasni prekinitvi pogovora v slovenski skupščini o plebiscitni pobudi socialistov je bila sprejeta na sestanku med vodji klubov delegatov, predstavniki predsedstva in izvršnega sveta na prelomu iz oktobra v november 1990. Sklenili so, da bodo razprave v skupščini v novembru obravnavale tudi tematiko nadaljnjega osamosvajanja Slovenije, a pri tem niso nameravali obravnavati pobude SSS. Zamisel o izvedbi plebiscita s tem ni bila dokončno zavrnjena, so pa navzoči menili, da bi pred njeno realizacijo nujna raziskava o nekaterih vprašanjih in mednarodnopravnih aspektih odločitve za izvedbo ljudskega glasovanja. Predsednik izvršnega sveta Peterle je izrazil prepričanje, da bi do konca novembra izdelali dovolj izhodišč, na podlagi katerih bi načrtovali nadaljnje korake slovenske osamosvojitve. Poleg tega bi sestavili dokument o neodvisnosti, ki bi ga slovenske oblasti uporabljale kot osnovo na pogajanjih z drugimi jugoslovanskimi republikami.⁸⁰

Predlog socialistov, ki je presenetil slovensko politično sceno, je po enem mesecu doživel neuspeh. Viktor Žakelj je po dvajsetih letih izrazil svoje mnenje o razlogih za tak zaključek. Krivda naj bi ležala v neizkušnosti slovenske politične

⁷⁸ ARS, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 1, a. e. 50, z interneta, Stališče do delegatske pobude Viktorja Žaklja na seji družbenopolitičnega zbora skupščine Republike Slovenije dne 4/10–1990, za razpis plebiscita za samostojno državo Slovenijo, 31. 10. 1990. Strnjene ugotovitve te seje najdemo v: Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, str. 217.

⁷⁹ Darko Friš, "Demosova vlada – na poti do razglasitve slovenske samostojnosti", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37 (*Demosov zbornik*), št. 3–4 (2001), str. 515; Pesek, *Bučar*, str. 211.

⁸⁰ "O osamosvajanju prihodnji mesec", *Neodvisni dnevnik*, 2. 11. 1990, št. 299, str. 4.

elite in njeni premajhni kreativnosti v načinih zagotovitve slovenske osamosvojitve, strahu pred reakcijami mednarodne skupnosti ter drugih delov jugoslovanske države (predvsem JLA) in prestižnih vprašanjih na relacijah predsedstvo – izvršni svet, Demos – opozicija in strankami med seboj.⁸¹ Domnevamo lahko, da je s kazanjem na neizkušnost slovenske politike Žakelj mislil na majhno politično kilometrino Demosovega izvršnega sveta, a je pri tem pozabil na predsednika slovenskega predsedstva Kučana in nekatere člane opozicije, ki pa so jo imeli. Na reakcije drugih delov Jugoslavije in mednarodne skupnosti ob morebitni izvedbi plebiscita je slovenski politični vrh večkrat opozoril. A strah ni mogel biti premočan, glede na to, da se je slovenska politika že v sredini novembra dokončno podala v projekt izvedbe ljudskega glasovanja o slovenski samostojnosti, ki je bil nato uspešno izveden. Upravičeno lahko domnevamo, da pobuda socialistov ni naletela na plodna tla zaradi predlagateljeve prestižnosti, kot tudi, da še oktobra v glavah slovenskih politikov ni dovolj dozorela.

Odnos slovenske politike do načina slovenske osamosvojitve oktobra 1990 s poudarkom na omembah izvedbe referendum

Kljub temu da SSS s predlogom plebiscita ni uspela, je vseeno pomembno vplivala na dogajanje v zadnjih mesecih leta 1990. Plebiscit kot sredstvo za zagotovitev slovenske samostojnosti je doživel veliko več pozornost tako v slovenski politiki kot javnosti, podporo njegovi izvedbi pa so poleg stranke predlagateljice izražali še deli nekaterih strank Demosa, ki je novembra 1990 predstavil svoj predlog plebiscita. Tako je možno pritrditi komentarju neznanega avtorja v časopisu *Evropa: informativni politični tednik*, objavljenem 11. oktobra, da je SSS s predlogom znova postala aktualna, ideja plebiscita pa kljub morebitnemu neuspehu ne bo šla v pozabo.⁸²

Ob prikazu celostne podobe plebiscitne pobude SSS in njenega pomena je potrebno pozornost posvetiti tudi odnosu slovenske politike do načina osamosvojitve Slovenije v mesecu oktobru. Pri tem bomo posebej opozorili na omembe možnosti izvedbe ljudskega glasovanja, ki bi osamosvojitve legitimiral in niso izhajale iz predloga socialistov. Velja pa že na tem mestu omeniti, da je v izrazoslovju bila zmeda, pojavljale so se tudi nedoslednosti.

Omenili smo že, da predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan plebiscitni pobudi SSS ni bil naklonjen. V začetku oktobra je tako kot preostali vrh slovenske politike zagovarjal slovensko samostojnost na podla-

⁸¹ Žakelj, *Plebiscit 1990*, str. 110.

⁸² Observator, "Sedaj ko", *Evropa: informativni politični tednik*, 11. 10. 1990, št. 13, str. 9.

gi sprejema nove ustave in pogovore o preobrazbi Jugoslavije v konfederalno tvorbo.⁸³ Slovenska samostojnost bi služila kot predpogoj za vstop za povezovanje najsevernejše jugoslovanske republike v konfederacijo sploh. V nadaljnjih korakih bi morala biti Slovenija potrpežljiva, pri tem pa ne bi smela nasedati tistim tendencam v Jugoslaviji, ki si njene navzočnosti v skupni državi niso več želele, vsaj ne prej, kot bi bilo to v interesu Slovenije.⁸⁴ Kučan je torej zagovarjal slovensko samostojnost, a bi ritem korakov za njeno doseglo diktirala Slovenija, ne pa ostale jugoslovanske republike ali zvezni organi.

Slovenska politika se ni popolnoma strinjala o tem, kaj bi slovenska osamosvojitve sploh pomenila, je bilo pa temeljno vodilo slovenskega političnega vrha enako, kot ga je Kučan izrekel sredi oktobra v Murski Soboti. Z osamosvojitvijo bi Republika Slovenija sama lahko kot suverena država določala razmerja z drugimi jugoslovanskimi narodi, njihovimi republikami in njihovimi nacionalnimi državami. Njen končni cilj pa ni bil samostojna država, ampak le izhodišče za vstop v evropske integracije.⁸⁵ Torej bi samostojni status Slovenije pomenil sredstvo, da bi se ta povezovala z zahodom Evrope, prav tako bi sama urejala načine povezovanja z drugimi jugoslovanskimi republikami.

V analizi Kučanovega razmišljanja o slovenski samostojnosti v oktobru 1990 je potrebno omeniti njegove besede 20. oktobra, ko je v Kopru predaval rezervnim vojaškim starešinam in se pogovarjal z ožjim vodstvom TO na Obali ter direktorji največjih transportnih organizacij. Takrat je v kontekstu reševanja jugoslovanske krize omenil tudi možnost izvedbe referendumov v Republiki Sloveniji, na katerem bi njeni državljani glasovali o tem, v kakšni državi bi želeli živeti. Kučan je ob tej priliki podvomil v možnost nastanka konfederalne opcije. Slovenija bi naj vedno bolj zaradi dogajanja v drugih delih Jugoslavije in odnosu nekaterih zveznih institucij do Slovenije svojo prihodnost videla v "odcepitevi". Pri tej misli se je naslonil na javnomnenjske raziskave, po katerih je po Kučanovih besedah skoraj 80 % Slovencev želelo odcepitev Slovenije (rezultate anketnih raziskav o slovenski samostojnosti v zgodnji jeseni 1990 bomo omenili v nadaljevanju). O tako daljnosežnih vprašanjih, kot je bila odcepitev, bi po Kučanovem mnenju morali odločati državljani Slovenije. Potrebno bi bilo torej izpeljati referendum, "ne glede na to, ali se imenuje plebiscit ali ne /.../." V sklopu tega bi morali jasno definirati referendumske vprašanje ter javnosti pojasniti posledice odločitve. Predsednik slovenskega predsedstva je nekaj besed namenil tudi primernemu času izvedbe glasovanja. Jesen 1990 se mu ni zdela primerna, saj je šlo za čas zaostrenih razmer, kar bi po njegovem mnenju pomenilo, da bi bil referendum odgovor na aktualno stanje, ne pa na dolgoročno-

⁸³ Jana Taškar, "Le samostojna Slovenija ali pa konfederalna povezava", *Delo*, 4. 10. 1990, št. 232, str. 3.

⁸⁴ Otmar Klipšteter, "Trezne glave, mirna kri", *Neodvisni dnevnik*, 8. 10. 1990, št. 275, str. 6.

⁸⁵ Ernest Ružič, "Slovenci na usodni poti", *Neodvisni dnevnik*, 18. 10. 1990, št. 285, str. 5.

ni interes slovenskega naroda. Ponovil je svoje stališče z začetka oktobra, da ni prioritetni cilj Slovenije predstavljala "odcepitev /.../ ali njena osamosvojitev", ampak ureditev stanja v Jugoslaviji, tako da bi lahko vsak narod dosegel znotraj nje samostojnost, kot je to predvideval predlog konfederalne pogodbe. Če to ne bi bilo mogoče, bi bilo potrebno razmisliti o skrajnih možnostih.⁸⁶ Iz zapisa-nega lahko razberemo, da se je Kučan v javnost vedno bolj nagibal k ideji izved-be plebiscita oziroma referendumu o slovenski samostojnosti, pri tem pa ni bilo jasno, kdaj bi ga izvedli. V oktobru 1990 je še zavračal idejo, da bi ga izvedli do konca leta 1990. Poleg omembe v Kopru je Kučan potrebo po referendumu o "prihodnjem položaju Slovenije" omenil tudi v intervjuju z Jankom Prunkom, ki je bil konec oktobra objavljen v *Neodvisnem dnevniku*. Takrat je še izpostavil, da predstavlja zagotovitev slovenske suverenosti enega glavnih ciljev sloven-ske politike. Suverenost je bila po Kučanovih besedah "dejanje in nuja, ki nima alternative". Tak status Slovenije bi omogočal tudi njeno povezovanje v evrop-ske integracije.⁸⁷

Kučan je tako v javnih nastopih skozi mesec oktober začel vedno bolj kaza-ti interes za izvedbo referendumu o bodočem statusu Republike Slovenije. V pogovorih na predsedstvu, katerih so se udeleževali poleg ostalih njegovih čla-nov še nekateri člani izvršnega sveta kot tudi nekateri drugi vidnejši slovenski politiki, kot npr. Bučar in Pučnik, ter predstavniki političnih strank, pa je bil Kučan že prej kot v javnosti konkretnejši glede izvedbe tovrstnega referendu-ma. Jerca Vodušek Starič je zapisala, da je 11. oktobra predstavnikom strank, ki so bile zastopane v slovenski skupščini, predlagal več možnosti o bodočem sta-tusu Republike Slovenije, in sicer možnost spremembe zvezne ustave, preuredi-tev Jugoslavije v konfederacijo ali čakanje na rezultate volitev v drugih republi-kah, česar ni najbolj podpiral. Ob tem je poudaril, kot je dodala Vodušek Starič, da "/.../ bi morali imeti pripravljen tudi referendum za ali proti Jugoslaviji."⁸⁸

⁸⁶ "Negotovost postala neznosna", *Neodvisni dnevnik*, 22. 10. 1990, št. 289, str. 6. Podobno mnenje glede izvedbe referendumu oziroma plebiscita je Kučan izjavil v konec oktobra objavljenem intervjuju v časopisu *Evropa: informativni politični tednik*. Dejal je, da bo do referendumu, na katerem se bo odlo-čalo o položaju Slovenije, prišlo, a bi bilo potrebno izbrati tak čas njegove izvedbe, da krizne situacije v Jugoslaviji ne bi vplivale na izbiro glasovalnih upravičencev, saj bi to lahko pomenilo glasovanje v afektu. Po mnenju Kučana referendumu ne bi bilo odgovorno razpisovati, preden ne bi bile narejene analize posledic odcepitve oziroma osamosvojitve Slovenije na gospodarskem področju ter reakcij mednarodne skupnosti, Kučan je še dejal, da življenje v Sloveniji takoj po referendumu ne bo eno-stavno (Bojan Požar, "Milan Kučan: Nekateri sploh niso končali volilnega boja", *Evropa: informativni politični tednik*, 25. 10. 1990, št. 15, str. 27).

⁸⁷ Janko Prunk, "Surova realnost: intervju z Milanom Kučanom", *Neodvisni dnevnik: Dnevnikova pod-mornica*, 30. 10. 1990, št. 16, str. 4–5.

⁸⁸ Jerca Vodušek Starič, "Demos in slovensko predsedstvo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=NV37 (*Demosov zbornik*), št. 3–4 (2001), str. 495 (dalje: Vodušek Starič, "Demos in slovensko predsedstvo"). Obenem naj bi takrat Kučan tudi očital izvršnemu svetu, da ni imel pripravljenih sce-narijev gospodarske osamosvojitve Slovenije, kar naj bi Peterle zanikal.

Povsem drugačno podobo o Kučanovem razmišljanju glede ljudskega glasovanja nam ponuja revija *Mladina*, ki je zapisala, da je na tem sestanku prisotnim zabičal, naj ne načrtujejo izvedbe plebiscita.⁸⁹

V največji opozicijski stranki ZKS-SDP (27. oktobra 1990 se je preimenovala tako, da so iz imena izbrisali ZKS) so oktobra 1990 večinoma zagovarjali pretvorbo Jugoslavije v konfederacijo⁹⁰ samostojnih držav, o čemer so nekateri člani oziroma simpatizerji stranke pisali v zborniku *Za konfederalno Slovenijo*.⁹¹ Se je pa takrat v stranki že omenjala možnost izpeljave referendumu o statusu Republike Slovenije v prihodnosti. Tako je septembra v časopisu stranke, imenovanem *Diagonale*, eden pomembnejših članov stranke Ciril Ribičič zapisal, da bi morala biti nova slovenska ustava potrjena na referendumu, poleg tega pa bi bilo izvedeno še posebno glasovanje, kjer bi se državljani Republike Slovenije opredeljevali o statusu republike (federalni položaj v Jugoslaviji ali konfederalni položaj v Jugoslaviji ali osamosvojitve Slovenije). Ribičič ni povsem časovno opredelil izvedbe tega referendumu, je pa dopuščal možnost, da bi bil izveden istočasno kot tisti o potrjevanju slovenske ustave.⁹² Zapis Ribičiča je možno ocenjevati s perspektive že omenjenega stališča zveznega predsedstva, da so za reševanje jugoslovanske krize odprte vse možnosti, v sklopu tega tudi zamisel o izvedbi vsejugoslovanskega referendumu o prihodni ureditvi Jugoslavije oziroma statusu republik.

Ribičičev strankarski kolega, vodja kluba delegatov ZKS-SDP v slovenski skupščini, Miran Potrč je 13. septembra na 10. seji CK ZKS-SDP v ekspoziju o delovanju stranke jeseni leta 1990 v slovenski skupščini ocenjeval, da bo v tem času verjetno prišlo do intenzivnih priprav ali že odločitev, ki bodo za daljši čas vplivale na položaj in usodo slovenskega naroda in slovenskih državljanov. Predvideval je, da bo med odgovornejšimi nalogami skupščine urejanje dejavnosti, s katerimi bo realizirana suverenost slovenske države, posledično pa bi se morali dogovoriti o nadaljnjih odnosih v Jugoslaviji. V ekspoziju je Potrč napovedal potrebo po izvedbi referendumu v Sloveniji v prihodnosti. Na glasovanju bi se prebivalci republike odločali o načinu povezovanja slovenske države, ki bi bila že pred tem suverena, z ostalim delom Jugoslavije. Ta referendum je Potrč

⁸⁹ "Strankarske vojne", *Mladina*, 17. 10. 1990, št. 36, str. 15.

⁹⁰ Ciril Ribičič je npr. na okrogli mizi stranke v Mariboru 23. oktobra dejal, da stranka odcepitvi nasprotuje, se pa zavzema za slovensko suverenost v okviru konfederacije (Vasja Venturini, "Skupaj nas bo Evropa sprejela veliko raje kot razkosane", *Delo*, 24. 10. 1990, št. 249, str. 2).

⁹¹ Blatnik, Kos in Ribičič, *Za konfederalno Slovenijo*.

⁹² ARS, SI AS 1589 IV, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 1020, 10. seja CK ZKS-SDP, dne 13. 9. 1990, Uvod Cirila Ribičiča na seji CK ZKS-SDP na seji 13. septembra 1990 [nedatirano]. Iste ugotovitve tudi v: Ciril Ribičič, "Slovenija kot suverena država v konfederaciji", *Diagonale*, september 1990, št. 2, str. 12. Isto zapisano tudi v: Ciril Ribičič, "Za konfederalno Slovenijo (temeljne dileme)", v: Blatnik, Kos in Ribičič, *Za konfederalno Slovenijo*, str. 149.

tako kot Ribičič ločil od tistega o potrjevanju nove slovenske ustave.⁹³ Potrč ni natančneje napisal, kdaj bi bil tovrstni referendum izveden.

Ciril Ribičič je na novogoriškem kongresu ZKS-SDP (na njem se je stranka preimenovala v Stranko demokratične prenovе (SDP)), ki je potekal 27. oktobra, v uvodnem referatu, v katerem je opredelil cilje delovanja stranke, nekajkrat omenil izvedbo ljudskega glasovanja. Ko je govoril o delovanju vlade v senci, ki jo je vodil član stranke Emil Milan Pintar, je tako dejal, da ne bi bilo slabo povprašati slovenske državljane o tem, koliko časa in do kakšne mere so pripravljeni "/.../ brez izrecne nuje stradati za hitrejšo uveljavitev slovenske državnosti."⁹⁴ Ob tem so obsojali morebitno zmanjševanje z republiško ustavo določenih pravic obeh priznanih narodnostnih manjšin (italijanske in madžarske) kot tudi drugih Neslovencev, živečih v Sloveniji, v strahu pred ugodnim rezultatom referenduma o osamosvojitvi Slovenije. Po mnenju stranke bi to bilo sramotno sredstvo za doseg slovenske suverenosti.⁹⁵ Na kongresu se je SDP zavzel za konfederalno preobrazbo Jugoslavije, do razrešitve krize v državi pa bi prišlo po izvedbi republiških volitev v Srbiji, Črni gori, Makedoniji ter Bosni in Hercegovini. O odločitvi o vsebini, obsegu in oblikah povezovanja bi odločali državljani Slovenije na referendumu.⁹⁶

Zapisali smo že, da so trije vidnejši člani Demosa (Bučar, Peterle in Rupel) nasprotovali plebiscitni pobudi SSS. Favorizirali so nastanek jugoslovanske konfederacije, znotraj katere bi imela Slovenija status samostojne države. Rupel je na shodu SDZ 29. septembra na Šmarjetni gori nad Kranjem dejal, da v letu 1991 Slovenci ne bodo živeli v tako oblikovani Jugoslaviji, kot je tedaj bila, ampak preoblikovani v konfederacijo. Ta bi predstavljala pot iz skupne države.⁹⁷ Sicer je v vabilu na shod pisalo, da si stranka prizadeva za popolno osamosvojitve Slovenije, konfederalno opcijo pa je interpretirala samo v kontekstu razmišljanja o pogodbenih povezavah med samostojnimi državami iz političnih in gospodarskih razlogov, ki bi bile pragmatične narave.⁹⁸ V tem tonu je na shodu govoril član stranke Tone Peršak, ki je dejal, da je v danem trenutku SDZ

⁹³ ARS, SI AS 1589 IV, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 1020, 10. seja CK ZKS-SDP, dne 13. 9. 1990, uvodna informacija Milana Potrča, 13. 9. 1990. Potrebo po izvedbi referendumov o najpomembnejših vprašanjih Republike Slovenije, med katerimi bi bila njen status in morebitne oblike povezovanja z drugimi jugoslovanskimi republikami, je Potrč omenil tudi v: Milan Potrč, "Konfederacija – da in kako! (?)", v: Blatnik, Kos in Ribičič, *Za konfederalno Slovenijo*, str. 28, kot tudi v: Miran Potrč, "Delovanje ZKS-SDP v parlamentu", *Diagonale*, september 1990, št. 2, str. 19.

⁹⁴ "Uvodna beseda dr. Cirila Ribičiča na novogoriškem kongresu, 27. 10. 1990", *Diagonale*, oktober 1990, št. 4, str. 14.

⁹⁵ Prav tam, str. 13.

⁹⁶ "Resolucija o novi ustavi Republike Slovenije", *Diagonale*, oktober 1990, št. 4, str. 25.

⁹⁷ Lado Stružnik in Marko Pečauer, "Usodne odločitve na poti do osamosvojitve", *Delo*, 1. 10. 1990, št. 229, str. 1–2; Silvo Novak, "Slovenija, moja država", *Evropa: informativni politični tednik*, 4. 10. 1990, št. 12, str. 13.

⁹⁸ T. P., "SDZ na Šmarjetni gori", *Demokracija*, 25. 9. 1990, št. 37, str. 10.

zagovarjala slovensko povezavo v jugoslovansko konfederacijo zaradi mednarodnih, gospodarskih in pravnih vidikov. Poleg tega bi konfederalna ponudba Sloveniji odvzela naziv razbijač Jugoslavije.⁹⁹ Peršak je v sredini oktobra ponovil te razloge v prid konfederalni ponudbi. Ob tem je predvideval, da jo bo Srbija zavrnila, zaradi česar bo Slovenija prisiljena v popolno samostojnost. Alternativo slednjemu je po Peršakovem mnenju predstavljala konfederalna povezava med Slovenijo in Hrvaško, a se mu na dolgi rok zamisel ni zdela dobra.¹⁰⁰ Sklepamo lahko, da je SDZ za razliko od ZKS-SDP konfederalni načrt videl le kot taktiko na poti zagotovitve slovenske osamosvojitve, vanj pa je vedno manj verjel.

Na tem mestu je potrebno omeniti še razmišljanje Demosovega predsednika Jožeta Pučnika o prihodnjem statusu Slovenije in njeni povezavi v Jugoslaviji. V slednji ni videl veliko možnosti. Sredi septembra 1990 je poudaril, da je na aprilskih volitvah zmagovito koalicijo najbolj povezoval cilj nastanka suverene Slovenije, ki bi sama odločala o svojih povezavah. Pučnik je dopuščal možnost tudi slovenske prisotnosti v jugoslovanski federaciji, v kolikor bi se zanjo odločili prebivalci Slovenije, a se mu ta možnost ni zdela verjetna. Dodal je še, da bi lahko na referendumu odločali tudi o možnosti ločitve Slovenije od Jugoslavije, posledično pa bi nastala samostojna slovenska država.¹⁰¹ S tem je nakazal na izvedbo plebiscita v bodoče.

Pučnik na že omenjenih sestankih na predsedstvu ni kazal navdušenja nad bivanjem Slovenije v Jugoslaviji. Vodušek Starič je zapisala, da je 11. oktobra na že omenjenem sestanku na slovenskem predsedstvu predlagal, da Slovenija po ustavni poti odide iz skupne države. 22. oktobra je na drugem tovrstnem sestanku izrazil prepričanje, da bi morala biti še v letu 1990 sprejeta odločitev o slovenski osamosvojitvi, pri tem pa bi iskali tudi možnosti, ki niso bile povezane s potrditvijo nove slovenske ustave. Menil je namreč, da ta do konca decembra 1990 ne bo sprejeta. Pri tem ga je po pisanju Vodušek Starič podprl Ivan Oman z besedami, da bi bilo bolje, če bi Republika Slovenija izbrala mirno pot pri odhodu iz Jugoslavije, pri tem pa bi razpisala referendum.¹⁰² O podrobnostih tega referendumskega predloga Jerca Vodušek Starič ni pisala.

Pučnik je 24. oktobra za *Delo* podvomil v realnost možnosti nastanka konfederalne Jugoslavije (konfederalno ponudbo je ocenjeval kot taktično potezo Slovenije). Dejal je, da je Demos pred aprilskimi volitvami omenjal možnost

⁹⁹ Silvo Novak, "Slovenija, moja država", *Evropa: informativni politični tednik*, 4. 10. 1990, št. 12, str. 14.

¹⁰⁰ Tone Peršak, "Dileme konfederacije. Bolje govoriti o skupnosti držav kot o (malo verjetni) konfederaciji", *Delo*, 17. 10. 1990, št. 243, str. 10.

¹⁰¹ Bojan Požar, "Dr. Jože Pučnik: Če bi bil izvoljen, bi bile nekatere stvari drugačne", *Evropa: informativni politični tednik*, 20. 9. 1990, št. 10, str. 16.

¹⁰² Vodušek Starič, "Demos in slovensko predsedstvo", str. 495.

tako povezovanje Slovenije v omenjeno konfederacijo kot popolno samostojnost republike, odvisno od političnega interesa. Pučnik je ocenil še pogovore med slovensko delegacijo, ki so jo poleg njega sestavljali še Rupel, Bučar in Tine Hribar, in srbsko opozicijo v Beogradu 23. oktobra. Pučnik je ocenjeval, da srbski sogovorniki ne bi nasprotovali slovenski odcepitvi.¹⁰³ Ob koncu oktobra je predsednik Demosa nekajkrat poudaril, da bi se Slovenija odcepila, v kolikor bi v katerem od drugih delov Jugoslavije izbruhnili oboroženi spopadi, dodal pa še, da v kolikor slovenska skupščina do konca leta 1990 še ne bi potrdila nove ustave, bi se Slovenija odločila za postopek odcepitve brez nje.¹⁰⁴ Ta poteza bi bila lahko problematična, saj ne bi imela jasne legitimacije prebivalstva Slovenije, česar pa ne bi mogli trditi v primeru izvedbe plebiscita. Pozornost velja še posvetiti besedam, ki jih je Pučnik uporabljal glede bodočega statusa Slovenije. Medtem ko je večina slovenskih vidnejših politikov govorila o njeni osamosvojitvi, je Pučnik uporabil besedo odcepitev,¹⁰⁵ ki je javnosti bolj nedvoumno nakazovala njegovo preferenco glede statusa te republike.

Razpoloženje prebivalcev Republike Slovenije do njene osamosvojitve/odcepitve

Plebiscitna pobuda SSS bi bila nesmiselna, če si ne bi velik del slovenskega prebivalstva na začetku jeseni 1990 želel spremembe statusa Republike Slovenije. Kot že zapisano je Kučan 20. oktobra v Kopru dejal, da je skoraj 80 % Slovencev glede na javnomnenjske raziskave želelo slovensko odcepitev od Jugoslavije. V nadaljevanju se bomo dotaknili nekaterih javnomnenjskih raziskav, ki jih je objavilo slovensko časopisje, in so spraševale o preobrazbi Jugoslavije v konfederacijo in osamosvojitvi Slovenije.

Kot prvo od teh je potrebno omeniti tisto, katere rezultate je 20. septembra objavil časopis *Evropa: informativni politični tednik*. Opravil jo je Studio za politični in ekonomski marketing (SPEM), šlo pa je za telefonsko anketo. Vzorec vprašanih ni bil velik: poklicali so 876 oseb, od tega jih je sodelovalo 360, a so nato upoštevali rezultate le 288 oseb (napisali so, da zaradi odklonov). Izpostaviti velja vprašanje, ki se je dotikalo potrditve konfederalne pogodbe na referendumu. Da bi bilo glasovanje potrebno, je menilo 58,3 % vprašanih. Na refe-

¹⁰³ Veso Stojanov, "Dr. Pučnik: 'Moj moto je – čimprej ven iz Jugoslavije'", *Delo*, 25. 10. 1990, št. 250, str. 2; Balažic, *Slovenski plebiscit*, str. 216.

¹⁰⁴ Jani Alič, "V odcepitev celo brez ustave", *Neodvisni dnevnik*, 26. 10. 1990, št. 293, str. 7; "V okvirih možnega", *Neodvisni dnevnik*, 29. 10. 1990, št. 296, str. 2.

¹⁰⁵ Peter Jambrek je zapisal, da so se besedi odcepitev "skrbno in dosledno izogibali zaradi njene stigmatiziranosti, pa tudi zaradi očitnih taktičnih napak takega enostranskega dejanja." (Jambrek, *Demokracija in država*, str. 197–198).

rendumu bi konfederacijo podprlo 67,9 % anketiranih, proti bi jih bilo 6,3 %, neopredeljenih pa 25,8 %. Skoraj polovica vprašanih bi konfederalno pogodbo podpisalo s Hrvaško, med ostalimi odgovori pa velja izpostaviti še dva, in sicer bi 20,8 % vprašanih podpisalo pogodbo z vsemi republikami in avtonomnimi pokrajinami, 9,4 % pa z nikomer.¹⁰⁶

22. septembra je *Delo* objavilo rezultate ankete, ki jo je opravilo Delo-Stik. V njej je odgovarjalo 584 ljudi, od tega pa jih je 47,8 % menilo, da bi bila za slovensko prihodnost najboljša konfederalna ureditev, 34,9 % pa odcepitev republike od Jugoslavije. Samo 4,8 % jih je odgovorilo v prid slovenske povezave v jugoslovansko federacijo.¹⁰⁷ Kljub ne največjemu vzorcu je izid nakazoval, da si večina državljanov Republike Slovenije želi sprememb.

Tudi Delo-Stik je spraševalo o partnerjih, s katerimi bi Slovenija tvorila konfederacijo. Največ (35,5 %) jih je menilo, da bi bila najboljša tovrstna povezava z vsemi jugoslovanskimi republikami, 30,1 %) pa je zagovarjalo povezovanje le s Hrvaško.¹⁰⁸ Dobrih 10 odstotkov jih je menilo, naj se Slovenija ne povezuje z drugimi jugoslovanskimi republikami.

Med rezultati obeh predstavljenih anket je najti tako razlike kot podobnosti. Poudariti je potrebno, da anketa studia SPEM ni spraševala po odcepitvi Slovenije. Možno je domnevati, da je slabih 10 % vprašanih, ki ne bi podpisali konfederalne pogodbe z nikomer, zagovarjalo popolno slovensko samostojnost. Ta odstotek je zelo podoben rezultatu ankete Dela-Stik. Sklepamo lahko, da je bilo pred predlogom plebiscitne pobude SSS za popolno samostojnost Slovenije opredeljenih približno 10 % državljanov Republike Slovenije. Velja pa pri tem dodati, da je bil vzorec vprašanih v primeru obeh anket precej majhen, tako da ta ugotovitev ni nujno najbolj reprezentativna.

Kot naslednjo v vrsti izpostavljamo anketo, ki jih zasledimo v *Neodvisnem dnevniku*. Tista, ki je bila v časniku objavljena 2. oktobra, je med drugim spraševala o potrditvi nove slovenske ustave na referendumu. Da bi bila izvedba ljudskega glasovanja potrebna, je menilo 67,7 % od 381 vprašanih.¹⁰⁹ Isti časnik je v 20. oktobra objavil izsledke ankete Variante, izvedene med 11. in 12. oktobrom v Republiki Sloveniji. V njej je odgovore podalo 300 ljudi. 76 % jih je menilo, da bi slovenska skupščina morala sprejeti odločitev o razpisu referendumu o "odcepitvi". Odcepitev bi podprlo 77 % vprašanih. Anketa je spraševala še, kako bi glasovali glede na strankarsko preferenco. Najmanjši odstotek za odcepitev najdemo med simpatizerji predlagateljice plebiscitnega predloga SSS (60 %) in podporniki

¹⁰⁶ "Za referendum o konfederaciji", *Evropa: informativni politični tednik*, 20. 9. 1990, št. 10, str. 6–7. Rezultate ankete navaja tudi Balažic, *Slovenski plebiscit*, str. 191.

¹⁰⁷ Slava Partljič, "Javno mnenje o ureditvi Jugoslavije", *Delo*, 22. 9. 1990, št. 222, str. 1.

¹⁰⁸ Slava Partljič, "S kom in kako v konfederacijo?", *Delo*, 22. 9. 1990, št. 222, str. 3.

¹⁰⁹ Vlado Mihelj, "Večina za ločitev Cerkve od države", *Neodvisni dnevnik*, 2. 10. 1990, št. 269, str. 4.

SDZ (68,2 %). So pa odcepitev Slovenije podpirali vsi, ki so se opredelili kot podporniki SKD kot Demosa nasploh.¹¹⁰ Anketa se je nanašala na plebiscitno pobudo SSS, a je stranka nekaj dni po objavi rezultatov upravičeno zapisala, da njihov predlog ni predvideval odcepitev Slovenije, temveč njeno samostojnost.¹¹¹

Kot zadnjo bomo izpostavili anketo, objavljeno v *Neodvisnem dnevniku* oziroma njegovi prilogi *Dnevnikova podmornica* 6. novembra. Anketo sta izvedli slovenska agencija Varianta in beograjska agencija Takt. Na tem mestu nas bo zanimalo le mnenje prebivalstva Slovenije. Telefonska anketa je bila izvedena med 26. in 28. oktobrom. V Sloveniji se je za sodelovanje odločilo 394 ljudi. Vzorec tako znova ni bil največji. Slovenski anketiranci so večinoma menili, da se bodo v Jugoslaviji zahodne republike odcepile (27,2 %) ali da bo nastala konfederacija dotedanjih republik (30,7 %). Ta odgovora sta bila prevladujoča tudi pri vprašanju, za katero opcijo se sami najbolj zavzemajo, a so odstotki v tem primeru bolj v prid odcepitve zahodnih republik (36,5 %) kot pa konfederacije (31,6 %).¹¹² Če seštejemo odgovora v prid odcepitve in konfederacije, si je v Sloveniji konec oktobra želelo spremembe 84,3 % vprašanih. Je pa glede na navedene ankete možno ugotoviti, da so si prebivalci Slovenije želeli soodločati o pomembnih vprašanjih, povezanih s prihodnostjo republike, v kateri so živeli. Izvedba referendum se jim je zdela zelo prikladna.

Sklep

Pobuda za izvedbo plebiscita o samostojni Sloveniji, ki jo je podala SSS v slovensko skupščino, je predstavljala prvi konkretno podan predlog o izvedbi glasovanja, na katerem bi prebivalci Republike Slovenije odločali o svoji bodočnosti. Se bile pa zamisli o izvedbi posebnega tovrstnega glasovanja med slovensko politiko prisotne že prej. Lahko rečemo, da je ideja v teku leta 1990 zorela, dokler ni konec leta z dejansko izvedbo plebiscita, ki ga je predlagal Demos, dozorela. Oktobrski predlog SSS je za vrh slovenske politike, pa tudi voditelje dveh največjih opozicijskih strank (ZKS-SDP in ZSMS-LS) prišel nekoliko prehitro, čeprav so vsaj zametki idej o izvedbi referendum o slovenski samostojnosti obstajali domala v vseh strankah v oktobru 1990, o njem pa je konec tega meseca govoril tudi predsednik slovenskega predsedstva Kučan. Takšno stanje je lahko izrabil tisti del Demosa, ki je sam načrtoval izvedbo plebiscita, do realizacije katere je nato prišlo 23. decembra 1990.

¹¹⁰ Vlado Mihelj, "Referendum, ...dum, ...dum", *Neodvisni dnevnik*, 20. 10. 1990, št. 287, str. 4.

¹¹¹ "Niso za odcepitev", *Neodvisni dnevnik*, 26. 10. 1990, št. 293, str. 10.

¹¹² Vlado Mihelj, "Smeri razvoja", *Neodvisni dnevnik: Dnevnikova podmornica*, 6. 11. 1990, št. 17, str. 6–7.

Ob plebiscitnem predlogu SSS so se pokazale razlike znotraj Demosa, bolje rečeno strank, ki so koalicijo sestavljale. Ugotavljamo, da so se za hitro izvedbo glasovanja, kot so ga predlagali socialisti, zavzemali vsaj v delu treh Demosovih strank, to so SKD, SDZ in SDSS, možno pa je vsaj domnevati, da sta izvedbo plebiscita takrat že podpirala voditelj SDSS in Demosa Jože Pučnik ter predsednik SKZ in član slovenskega predsedstva Ivan Oman. Po drugi strani takojšnje izvedbe plebiscita ni podpiral izvršni svet Republike Slovenije. Večkrat se je javno proti glasovanju izrekel njegov predsednik Peterle, sledili so mu tudi nekateri drugi člani. Nad plebiscitnim predlogom ni bil navdušen niti predsednik skupščine France Bučar. Odziv tistih, ki so bili na čelu najpomembnejših slovenskih oblastnih struktur, je morebiti razumljiv zaradi kovanja slovenske politike v odnosu do Jugoslavije. V začetku oktobra, ko je SSS predstavila svojo plebiscitno pobudo, je Slovenija skupaj s Hrvaško predlagala predlog preureditve jugoslovanske države v konfederacijo. Ta predlog je vrh slovenske politike enotno podpiral. Omeniti velja, da konfederalni načrt nikjer ni omenjal izvedbe referendumu o pridružitvi konfederalni tvorbi. Ta načrt so nekateri označili kot le taktične narave, niso pa verjeli v realno možnost njegove izpeljave. Tudi v SSS nastanku konfederalne Jugoslavije niso pripisovali veliko možnosti. Plebiscit bi po mnenju stranke dal legitimacijo slovenski politiki pri pogajanjih v Jugoslaviji o slovenski osamosvojitvi. Kot drugi argument v prid izvedbe ljudskega glasovanja so navajali, da bi to dejanje imelo večjo težo v mednarodni skupnosti, ki jasno izkazane volje slovenskega naroda oziroma prebivalcev Slovenije ne bi mogla spregledati.

Morebitno odločanje ljudstva o slovenski samostojnosti si zasluži še osvetlitev z dveh zornih kotov. Gledano s perspektive zveznega predsedstva (zlasti njegov predsednik Borisav Jović) se je manj kot mesec pred plebiscitno pobudo SSS poigravalo z zamisljo izvedbe referendumov po celotni Jugoslaviji. Na njih bi se jugoslovanski narodi odločali o tem, v kakšni državni tvorbi želijo živeti. Pobuda socialistov bi tako sovpadala vsaj z osnovnim konceptom ideje zveznega predsedstva, ne pa tudi s podrobnejšim, saj bi preveč odločitev v zvezi z glasovanjem ter razreševanjem problemov v primeru osamosvojitve katere od republik sprejemali zvezni organi, na kar slovenska politika takrat ni pristajala. Po drugi strani je glede na javnomnenjske raziskave razvidno, da si je prebivalstvo Slovenije v zgodnji jeseni 1990 želelo soodločati o prihodnosti svoje republike. To se vidi v podpori izvedbi referendumu o sprejemu nove ustave kot tudi posebnem glasovanju o odcepitvi Slovenije. Po drugi strani si je velika večina vprašanih takrat želela sprememb – v bivanju v federativni Jugoslaviji niso več videli prihodnost. Pobuda SSS sicer ni bila sprejeta v slovenski politiki, a je pomembno vplivala na dogajanje v slovenski politiki v zadnjih mesecih leta 1990. Plebiscit kot možnost za legitimacijo slovenske samostojnosti se je omejnjal vedno pogostejše, konec leta pa je bil tudi izpeljan.

Janez Osojnik

**THE OCTOBER 1990 INITIATIVE OF THE SOCIALIST PARTY
OF SLOVENIA TO HOLD A PLEBISCITE ON THE INDEPENDENCE
OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA AND REACTIONS TO IT IN SLOVENIA**

SUMMARY

Based on an analysis of archival material, which is kept by the Archive of the Republic of Slovenia, published sources, the Slovenian press and the most relevant scientific literature, the article presents the plebiscite initiative of The Socialist Party of Slovenia (SSS), origins of the initiative, its impact on Slovenian politics and reactions of the latter to the initiative. We also discuss the inclination of Slovenian politics towards the use of the referendum or plebiscite in the early autumn of 1990 in general to achieve the goal of the independence of the Republic of Slovenia, and how the political participation of the people was viewed by the Slovenian public. In the first part of this article, we discussed how, before October 1990, the possibility of the Slovene nation, or rather the population of the Republic of Slovenia, deciding in a referendum on the independence of the northernmost Yugoslav republic was perceived in Slovenian politics. The possibility of a popular vote on the approval of a new Slovenian constitution confirming Slovenian independence was mentioned, as was the possibility of holding a special referendum or plebiscite that would only address the question of Slovenian independence. We note that the idea of holding a plebiscite was already present in Slovenian politics at the beginning of 1990, and that it has been gaining ground through the year. In the context of the SSS plebiscite initiative, we discussed the basic outlines of the proposal of the Federal Presidency of Yugoslavia (the main protagonist of the idea was its President Borisav Jović) to hold referendums throughout Yugoslavia. The people of Yugoslavia would decide on referendums what kind of state they wanted to live in. The Slovenian authorities rejected this proposal. In the early autumn of 1990, two proposals for a solution to the Yugoslav crisis emerged in the state: Serbia and Montenegro proposed a strengthened federation, i.e., a federal Yugoslavia, while Slovenia and Croatia put forward a proposal to reorganise the Yugoslav state into a confederation. This proposal was unanimously supported by the highest levels of Slovenian politics, although some described it as merely tactical in nature and did not believe in its realistic possibility of being implemented. The article further discusses the origins of the SSS plebiscite initiative, the introduction of the idea to Slovenian politics and the public, and their reaction to it. Concrete ideas began to emerge in the party in September 1990.

That month, some of its members also published a few articles in the Slovene newspapers arguing for the necessity of self-determination of the Slovene nation. The plebiscite was also mentioned in this context, but more in the sense of exercising the right to self-determination. The initiative to hold a plebiscite was submitted by the socialists to the Slovenian Assembly on October 2, 1990, and two days later it was the subject of a parliamentary session. The plebiscite was discussed by far the most in the Socio-Political Chamber of the Slovene Assembly. The Chamber adopted a decision which instructed the working committees of the Assembly and the Executive Council to examine the legal possibilities and conditions for the exercise of the nation's right to self-determination. The plebiscite initiative of the SSS revealed differences within the ruling Demos coalition, or rather the parties that formed it. At least part of three Demos parties, the Slovene Christian Democrats, the Slovene Democratic Union, and the Social Democratic Party of Slovenia (SDSS), were in favour of a quick referendum as proposed by the Socialists. It is possible to assume that the leader of the SDSS and Demos, Jože Pučnik, and the president of the Slovenian Peasants' Union and member of the Slovenian Presidency, Ivan Oman, sympathised with the plebiscite. On the other hand, the immediate implementation of the plebiscite was not supported by the Executive Council of the Republic of Slovenia. Its President, Lojze Peterle, opposed the referendum on several occasions, followed by some other members of the Council. The plebiscite initiative was also not favoured by the President of the Slovenian Assembly, France Bučar, and by the President of the Slovenian Presidency, Milan Kučan. The reaction of those who were at the head of the most important Slovenian power structures is perhaps understandable, given the way Slovenian policy towards Yugoslavia was shaped. Throughout October, the SSS defended the plebiscite initiative both in front of Slovenian politicians and in public. The plebiscite would, in the party's view, give legitimacy to Slovenian politics in the negotiations in Yugoslavia on Slovenian independence. Another reason in favour of a referendum was that it would have a greater impact on the international community, which would not be able to ignore the clearly expressed will of the Slovene people. According to opinion polls carried out in early autumn 1990, the Slovenian public clearly expressed its desire to have a say in the future of its republic. This can be seen in the support for a referendum on the adoption of a new constitution, as well as for a special vote on the secession of Slovenia. On the other hand, the overwhelming majority of respondents at the time wanted changes – they no longer saw their future in a federal Yugoslavia. The initiative for a plebiscite on an independent Slovenia, which was submitted by the SSS to the Slovenian Assembly, was the first concrete proposal to hold a vote in which the people of the Republic of Slovenia would decide on their future. The initiative was not successful. On October 31, 1990 the Slovenian Executive Council decided that

there was no reason to hold a plebiscite immediately. Slovenian politics also decided, at the turn of October and November 1990, not to discuss the plebiscite initiative of the SSS in the Slovenian Assembly in November. The idea of a plebiscite was not thus rejected outright, but the prevailing opinion was that before it could be implemented, it would be necessary to carry out research on several issues and on the international legal aspects of the decision to hold such a referendum. It can be argued that the idea to hold a referendum on Slovenian independence evolved over the course of 1990 until it finally came to maturity at the end of the year with the implementation of the plebiscite proposed by Demos. The proposal of the SSS came a little too early for the Slovenian political leadership and the leaders of the two largest opposition parties, although at least elements of the idea of holding a referendum on Slovenian independence existed in almost all parties at the time. Milan Kučan also mentioned it at the end of October. Demos was able to take advantage of this situation by organising a plebiscite itself, which was then carried out on 23 December 1990.

VIRI IN LITERATURA

- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, SI AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, t. e. 1913, a. e. 3474.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, SI AS 1589 IV, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1020.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 1, a. e. 42, a. e. 46, a. e. 50.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 2, a. e. 106.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, SI AS 2007, Peter Jambrek, AŠ 4, a. e. 265, a. e. 267, a. e. 269.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, SI AS 2167, Dimitrij Rupel, AŠ 3, a. e. 119.
- Drnovšek, Janez**, *Moja resnica* (Ljubljana, 1996).
- Jović, Borisav**, *Zadnji dnevi SFRJ, Odlomki iz dnevnika* (Ljubljana, 1996).
- Koga voliti?!: programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji* (Ljubljana, 1990).
- Pesek, Rosvita**, *Skupščinski koraki k samostojni državi: Izbor iz dobesednih zapisov sej skupščine Republike Slovenije, odločilnih za nastanek neodvisne države Slovenije v obdobju 1990–1991, s komentarjem* (Ljubljana, 2008).
- Repe, Božo**, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, I. del: Opozicija in oblast*, Viri 17 (Ljubljana, 2002).
- Repe, Božo**, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, II. del: Slovenci in federacija*, Viri 18 (Ljubljana, 2003).
- Zupančič, Jože**, *Med šolskimi in poslanskimi klopmi: dnevnik 14. 4. 1990–8. 12. 1992* (Celje, 2012).
- Žakelj, Viktor et al.**, *Slovenija proti Jugoslaviji*, (Ljubljana, 1992).
- Žakelj, Viktor**, *Plebiscit 1990: med politikantstvom, strahom in pogumom* (Tržič, 2010).
- Delo** – Ljubljana, letnik 1990.
- Delo: sobotna priloga** – Ljubljana, letnik 1990.
- Demokracija** – Ljubljana, letnik 1990.
- Diagonale** – Ljubljana, letnik 1990.
- Evropa: informativni politični tednik** – Ljubljana, letnik 1990.
- Mladina** – Ljubljana, letnik 1990.
- Neodvisni dnevnik** – Ljubljana, letnik 1990.
- Neodvisni dnevnik: Dnevnikova podmornica** – Ljubljana, letnik 1990.
- Nova revija** – Ljubljana, letnik 1987.
- Poročevalec skupščine Republike Slovenije in skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate** – Ljubljana, 1990.

Večer – Maribor, letnik 1990.

.....

Balažic, Milan, Slovenski plebiscit (Ljubljana, 2010).

Bajc, Gorazd, Osojnik Janez in Friš, Darko, "Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 217–256.

Blatnik Vinko, Kos Duško in Ribičič Ciril, *Za konfederalno Slovenijo: zbornik razprav* (Ljubljana, 1990).

Friš, Darko, "Demosova vlada – na poti do razglasitve slovenske samostojnosti", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37 (*Demosov zbornik*), št. 3–4 (2001), str. 503–535.

González Villa, Carlos, "From 'Pessimism' to Geopolitical Instrumentalisation: Revisiting the US Policy towards dying Yugoslavia", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 699–712.

Jambreč, Peter, *Demokracija in država: slovenska demokracija in država – ustanovitev, krize in vizije* (Kranj in Nova Gorica, 2014).

Jambreč, Peter, *Ustanovitev Slovenije* (Ljubljana, 2018).

Jambreč, Peter, "Pobuda Socialistične stranke (jeseni 1990)", v: *Osamosvojitve: prispevki za enciklopedijo slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*, ur. Matej Avbelj et al. (Nova Gorica, 2021), str. 223.

Lusa, Stefano, *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012).

Maver, Aleš in Friš, Darko, "Demokratske parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556.

Maver, Aleš, Friš, Darko in Bajc, Gorazd, "Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 181–216.

Pesek, Rosvita, *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* (Ljubljana, 2007).

Pesek, Rosvita, *Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo* (Celovec, 2012).

Pesek, Rosvita, Bučar (Celovec, 2016).

Pirjevec, Jože, *Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).

Pirjevec, Jože, *Jugoslovanske vojne: 1991–2001* (Ljubljana, 2003).

Repe, Božo, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001).

Repe, Božo, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).

Repe, Božo in Kerec, Darja, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2017).

Šela Ana Šela in Friš, Darko, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 823–836.

Šela, Ana, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service", *Annales, Series Historia et Sociologia* 31, št. 4 (2021), str. 601–616.

Valič Zver, Andreja, *Demos: slovenska osamosvojitve in demokratizacija* (Maribor–Ljubljana, 2013).

Vodušek Starič, Jerca, "Demos in slovensko predsedstvo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37 (*Demosov zbornik*), št. 3–4 (2001), str. 479–501.

Vukas, Budislav, "Prijedlozi i nacrti konfederalizacije Jugoslavije 1990./91 – Posljedni pokušaji 'spašavanja' zajedničke države", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 27, št. 2 (2006), str. 761–803.

Zajc, Marko, "Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 3 (2020), str. 921–956.

Zver, Milan, *Sto let socialdemokracije* (Ljubljana, 1996).

Zver, Milan, "Moč in nemoč Demos-a. Študij primera – SDS", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37 (*Demosov zbornik*), št. 3–4 (2001), str. 399–410.

Author: **OSOJNIK, Janez**

M.A., Assistant, Young Researcher

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **THE OCTOBER 1990 INITIATIVE OF THE SOCIALIST PARTY
OF SLOVENIA TO HOLD A PLEBISCITE ON THE INDEPENDENCE
OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA AND REACTIONS TO IT IN SLOVENIA**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 22 (2022), No. 2, pp. 463–502, 112 notes, 3 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: plebiscite, referendum, self-determination, Republic of Slovenia, The Socialist Party of Slovenia, October 1990, independence of Slovenia, Disintegration of Yugoslavia

Abstract: Based on an analysis of archival material, which is kept by the Archive of the Republic of Slovenia, published sources, the Slovenian press and the most relevant scientific literature, the article focuses on the plebiscite initiative of The Socialist Party of Slovenia. The initiative was submitted to the Slovenian Assembly on October 2 and presented by the delegates of the party at a meeting of the Assembly two days later. The article describes the origins of the plebiscite initiative, its impact on Slovenian politics and reactions of the latter to the initiative. In addition, we discuss the inclination of Slovenian politics towards the use of the referendum or plebiscite in the early autumn of 1990 in general to achieve the goal of the independence of the Republic of Slovenia, and how the political participation of the people was viewed by the Slovenian public.